

5000 jaar

kunst in

Pakistan

Voorzijde omslag

Staande Boeddha Takht-i-Bahi (Gandhara)

1e-4e eeuw na Chr. (cat. 173).

Achterzijde omslag

Ruiter op een tweehoofdig paard

met 4 voor- en 2 achterbenen.

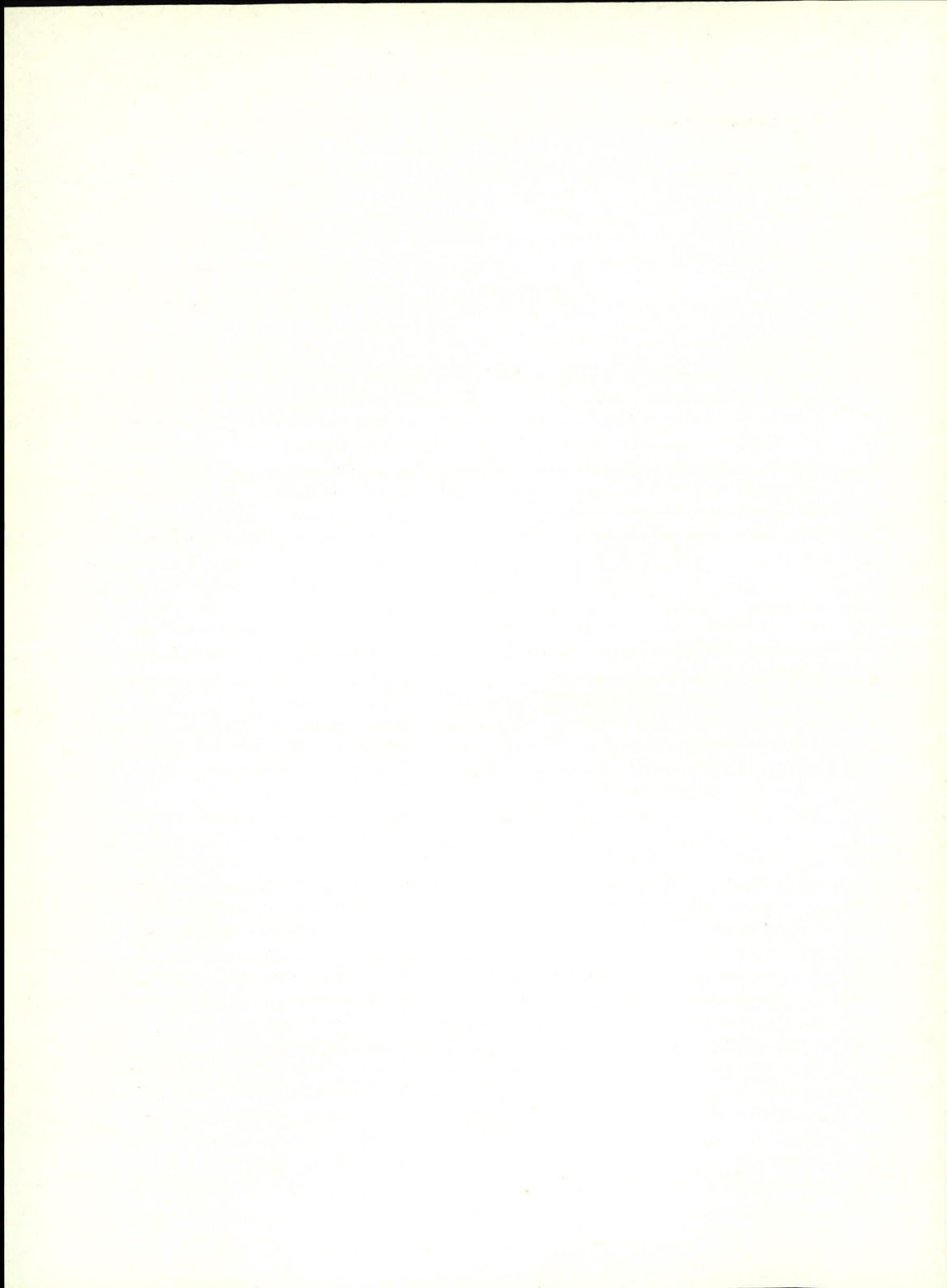
Afkomstig van een kerkhof in het Bomborat-dal,

Kafiristan (West-Pakistan) (cat. 574).

CENTRAAL MUSEUM UTRECHT

5000 jaar
kunst in
Pakistan

3 MEI — 7 JULI 1963

PAKISTAN

Toen het voormalige Brits-Indië in 1947 werd verdeeld, is uit het merendeel der indische afzonderlijke staten met overwegend mohammedaanse bevolking de nieuwe staat Pakistan (ongeveer 800.000 km²) gevormd met ongeveer 90 miljoen inwoners, verspreid over twee staatsdelen: Oost-Pakistan (1/5 van het gebied met 56 % der bevolking) en West-Pakistan (4/5 van het gebied met 44 % der bevolking). Beide delen liggen bijna 2.000 km. uiteen en hebben geen andere onmiddellijke verbinding dan een luchtbrug.

Oost-Pakistan is een deel der vroegere provincie Bengalen, en grenst aan Birma en India. West-Pakistan strekt zich uit van de Perzische Golf tot aan het Himalayagebergte, en heeft gemeenschappelijke grenzen met Iran, Afghanistan, China en India.

In tegenstelling tot India, dat een groot aantal talen en tongvallen binnen zijn grenzen telt, spreekt men in West-Pakistan in hoofdzaak urdu, in Oost-Pakistan bengali. De derde officiële taal is om begrijpelijke redenen nog het engels, dat men in beide landsdelen, met name in de grote steden, gebruikt.

De naam Pakistan als die van een nieuw land, heeft eerst sedert een vijftiental jaren een bekende klank gekregen. Historisch en kultureel daarentegen ziet het gebied op een vijfduizendjarige geschiedenis terug, die begint in een tijd waarin Babylon nog niet eens bestond.

Juist voor Europeanen is vooral het westelijk landsdeel — tussen Karachi in het zuiden en Chitral in het noorden, de Khyberpas in het westen en Lahore in het oosten — steeds weer fascinerend, daar hier het meest oostelijke bruggenhoofd onzer beschaving zijn onuitwisbare sporen heeft achtergelaten. De geschiedvorser, de oudheidkundige, doch evenzeer de leek met kulturele belangstelling worden zich bij de studie van dit land en van de betreffende litteratuur, telkens weer bewust van de aanknopingspunten, waardoor dit op het eerste gezicht zo aziatisch aandoende deel van het subkontinent toch weer met ons eigen kontinent verbonden is. Slechts 40 jaar geleden is de totnutoe oudste beschaving in dit gebied, de kultuur van de Indusvallei, ontdekt. Recent onderzoek en opgravingen hebben ten dele nog ouder kulturen aan het licht gebracht.

De thans in Europa getoonde tentoonstelling wil de kulturele karaktertrekken van het land gedurende het omvangrijk tijdsbestek van bijna 5.000 jaren verduidelijken. Zij toont aan dat wij in het tegenwoordige Pakistan werkelijk met een „wiep der menselijke beschaving”, namelijk die der Indusvallei, hebben te doen, en dat ook de erop volgende hoogtepunten van de beschavingsgeschiedenis — de graecoboeddhistische kultuur, Gandhara, en de islamitische beschaving als

uitvloeisel der arabische invasie, het rijk der Moghulkeizers — ervan getuigen op welk een groots verleden deze jonge staat terugziet.

Uit gezaghebbende bron volgen hier, in een reeks korte verhandelingen, nadere bijzonderheden over de onderscheidene tijdperken.

Wat Harappa en Mohenjodaro betreft, deze beroemdste steden der kultuur van de Indusvallei hebben hun bloeitijd in de jaren tussen 2500 en 1500 voor Chr. beleefd. De weids opgevatte aanleg dezer steden, die voor een half dozijn andere als normgevend zijn te beschouwen, is nog af te lezen uit de bouwvallen. Het nog herkenbare voortreffelijke rioleringsstelsel, fraai metaal- en aardewerk, katoenweefsels en nog vele voortbrengselen dezer beschaving versterken de overtuiging dat hier, niet minder dan in Mesopotamië en gedeelten van China, een der vroegst ontwikkelde hoogkulturen heeft gebloeid. Tot op heden tast men echter nog in het duister wat betreft de stamverwantschappen dezer bevolking, haar herkomst, en de redenen voor haar ondergang.

De graecoboeddhistische kunst (Gandhara) waarop Grieken zowel als Boeddhisten uit Tibet, China en Indië hun stempel hebben gedrukt, werd naar omstandigheden van land en volk gewijzigd. Aan de Islam dankt het land in later tijd impulzen van doorslaggevende betekenis.

Talrijke invasies van Perzen, Grieken, Arabieren en Mongolen hadden veroveringen en stichting van rijken in het huidige West-Pakistan ten gevolge, waarvan sommige zich van Mesopotamië tot aan de Ganges toe hebben uitgestrekt. Portugezen (1555) en Engelsen (na 1800) eigenden zich het gebied in later tijden toe.

Een gehele pakistaanse literatuur in het perzisch, de tot voor kort zich handhavende voorliefde om in die taal te dichten zoals in het geval van de geestelijke vader van Pakistan, Mohammed Iqbal (1873-1938), indrukwekkende oudheidkundige vondsten uit de tijd van Alexander de Grote en van de hier uit zijn naam of als zijn opvolger heersende satrapen, islamitische plaatsnamen en bouwwerken — de tijd der Moghulkeizers bracht hiervan de hoogtepunten voort — al deze ten dele nog voortbestaande elementen van kulturele bloeiperioden stellen ons het bestaan van een europees-aziatische brug voor ogen, zo als dit wellicht nergens ter wereld zo voorkomt.

Hiervan wijken de in het kader dezer tentoonstelling getoonde skulpturen uit Oost-Pakistan wel zeer af. De kunst van Bengalen heeft haar bloeitijd beleefd van de 8e tot de 13e eeuw na Chr., en stond sterk onder zowel boeddhistische als brahmanistische invloed.

Het beeldhouwwerk uit dit tijdvak vertoont een veel sterker aziatische inslag dan dat uit West-Pakistan. Er was daar geen sprake van een brug naar Europa. Doch ook de tegenwoordige kunstnijverheid uit West-Pakistan (Sind, Beloedsjistan en ten dele Swat) doet ons minder verwant aan dan vroegere voortbrengselen uit dit gebied. De impuls, van westelijke veroveraars ontvangen, behoorde tot het verleden; de tijdelijke neiging om zich verre te houden van vreemde invloeden deed zich gevoelen. Dit geldt natuurlijk in de eerste plaats voor de verlaten, grotendeels onbewoonde gewesten ten noorden van de Perzische Golf, Sind en Beloedsjistan. Hier treft men een plaatselijk ontstane, eeuwenlang ongerepte volkskunst aan, die thans echter helaas, als over vrijwel de gehele wereld elders, aan het uitsterven is.

DE KULTUUR VAN DE INDUSVALLEI

De staat Pakistan omvat enige districten die tot het oorsprongsland behoren van een der oudste beschavingen ter wereld. De Veda's beschrijven de oerbewoners van het indisch-pakistaanse subkontinent als goddeloze barbaren, die zonder recht of wet ommuurde steden bewoonden, een onwelluidende taal spreken, en kudde rundvee bezaten. Toen evenwel in de jaren twintig dezer eeuw opgravingen in de Indusvallei te Harappa en Mohenjodaro werden uitgevoerd, bleek dat reeds omstreeks 2250 voor Chr., lang voor het binnendringen der Indo-Ariërs, aldaar een beschaving had gebloeid met een karakteristieke kunst, hoogontwikkelde kunstnijverheid en doordacht eigen schrift. Waar de Indo-Arische invallers zelf nog niet duidelijk zijn geïdentificeerd, terwijl over hun eerste optreden op het indo-pakistaanse subkontinent nog zeer weinig bekend is, hebben de opgravingen te Harappa, Mohenjodaro en andere plaatsen in de Indusvallei belangrijke archeologische resultaten opgeleverd, en aldus onze kennis betreffende de staat der stoffelijke beschaving bij een deel der oerbevolking van het subkontinent tenzeerste verrijkt. Naar de plaats der eerste ontdekkingen spreekt men van Harappabeschaving. Zij valt geheel binnen de bronstijd; immers overal waar men tot opgraving van deze kultuur kon overgaan, kwamen zowel koperen en bronzen als uit steen vervaardigde voorwerpen aan het licht, bij algehele ontstentenis van ijzer als grondstof. Uit nauwkeuriger onderzoek is gebleken dat de Harappa-Mohenjodarobeschaving naar de tijd ten dele met de sumerische kultuur in vroegdynastieke tijden samenvalt. De verregaande overeenkomst tussen voorwerpen die in Zuid-Mesopotamië werden aangetroffen met die uit de Indusvallei, wettigden deze gevolgtrekking. Zegelstempels uit het gebied van Harappa en Mohenjodaro met ingegrifte typische dieren uit de Indusvallei als olifant, neushoorn en buffel werden ook in Mesopotamië te Tell Asmar, Kish en Ur aangetroffen.

Na de opzienbarende ontdekkingen van Harappa en Mohenjodaro liet de oudheidkundige dienst nieuwe opgravingen uitvoeren. Hieruit bleek dat gedurende het 2e en 3e millennium voor Chr. een gehele zwerm van plaatsen in het Indusgebied heeft bestaan die blijk gaven van hoge beschaving, het indrukwekkendst te Kot Diji, Amri, Jhukar en Jhangar. Dit gebied wordt in het noorden door uitlopers van het Himalayagebergte begrensd, in het oosten door de Indische Woestijn, en in het zuiden door de Perzische Golf. In het westen gaat het weidse Indusvalleigebied over in de bergachtige streken van Beloedsjistan. Wat de genoemde nederzettingen betreft is een tijdsbepaling in zoverre mogelijk, dat Jhukar op Harappa volgde. Bij Jhukar sluit zich naar de tijd Jhangar aan, dat door een grijze, met vlakke krassen versierde aardewerksoort wordt gekenmerkt. Kot Diji en Amri zijn in elk geval jonger dan Harappa.

De geologische ouderdom der Indusvallei stemt ongeveer met die van Mesopotamië of Egypte overeen. De Indus en de vijf rivieren van de Pandjab bevoelen een alluviale vlakte. Doch de uitgestrektheid van het dal van de Indus is veel aanzienlijker dan die van het dal van Eufraat en Tigris, van het Karundal in Perzië of van het Nijldal, daar het bij een lengte van omstreeks 1600 km², omstreeks 500 km breed is.

De ekonomie van Harappa en Mohenjodaro berustte op de vruchtbaarheid der grote rivierdalen van het Indusbekken, als ook op de mogelijkheden voor verkeer en warenvervoer, die deze waterwegen boden. Daardoor konden de bewoners dezer steden gemakkelijk hun graanoverschot naar naburige gebieden afzetten, en grondstoffen, metalen en halfedelstenen invoeren.

Men is het erover eens dat de bevolking dezer steden tarwe, gerst, dadels en katoen heeft verbouwd. De bevoeiing der velden was van de jaarlijkse regenval en de overstromingen der rivieren afhankelijk. Tal van met baksteen geplaveide straten, afvoer- en regenwaterriolen werden gevonden. Algemeen was het gebruik van in het vuur gebakken metselstenen inplaats van in de zon gedroogd materiaal voor het optrekken der gebouwen. Gezien ook de op de zegelstempels afgebeelde dieren, als olifant, tijger en buffel, aan een regenrijk gebied de voorkeur geven, valt aan te nemen, dat aan het dal van de Indus in vroeger tijden sterker regenval te beurt viel dan tegenwoordig. De landbouw werd toen door het vochtige klimaat sterker begunstigd dan op het ogenblik, hoewel van het huidige reguleringstelsel nog geen sprake was.

De bouwkunst van het Harappa-Mohenjodaro-tijdvak is overzichtelijk, functioneel, op praktisch gebruik gericht. Indrukwekkende tempels als in Sumerië, of koningsgraven als te Ur of in Egypte ontbreken. Men krijgt de indruk dat de stedenbouwers er meer op uit waren het openbare leven vorm te geven met het oog op nut en gemak, dan op weelde. De in hun aanleg doordachte huizen munten uit door comfortabele degelijkheid. Badkamers hebben een ronde, met baksteen beklede kuipaanslag en gladde, naar een afvoerbuis toe licht afhellende vloer. Deze buizen monden uit in onder elke straat doorlopende riolen. Open straatriolering behoort tot de schaduwzijden van stedenbouw in het algemeen, en was regel in de oude beschavingen; het rioleringsstelsel van Harappa en Mohenjodaro daarentegen is door zijn zorgvuldigheid bepaald voorbeeldig en zelfs modern te noemen.

Het belangrijkste gebouw te Harappa is de „Grote Korenschuur”, te Mohenjodaro het „Grote Badhuis”. Overigens kan de „Korenschuur” zeer wel als openbaar belasting-„kantoor” of schatkamer hebben gediend. Is deze veronderstelling juist, dan bestond er waarschijnlijk geen eigenlijke munteenheid, en werden belastingen in natura geheven. Het „Grote Badhuis” zou voor godsdienstige of andere ceremoniële reinigingen kunnen hebben gediend, daar woonhuizen te Harappa en Mohenjodaro eigen putten en badkamers bezaten.

In deze oude steden zijn de meest uiteenlopende kunstwerken aangetroffen. Men vond er zowel tal van mannelijke en vrouwelijke figuren, als dieren- en vogelafbeeldingen, uit gebakken aarde. Vrouwenbeeldjes dragen korte rokjes om de lendenen, een omvangrijke hoofdtooi, en zijn overdadig van sieraden voorzien. De hoofdtooi is in sommige gevallen zwart geworden door de rook; het is niet onmogelijk dat er welriekende olie of wierook in werd gebrand. Men neemt aan

dat het bij deze beeldjes afbeeldingen der „Grote Moedergodheid” betreft, welke eredienst in het midden-oosten wijd verbreid was. De weinige mannelijke beeldjes zijn steeds naakt, dragen lang haar en meestal een baard. Moeilijk valt uit te maken welke godheid zij voorstellen. Zowel mannelijke als vrouwelijke beeldjes zijn met de hand vervaardigd en lichtrood beschilderd.

Uit speksteen (steatiet) is het borstbeeld van een aanzienlijk man, mogelijk een priesterkoning vervaardigd. Deze draagt een los gewaad met ingegrift klaverbladpatroon. Dit laatste wordt eveneens aangetroffen op de sumerische „Stier des hemels” uit de tijd van Gudea van Ur omstreeks 2200 voor Chr., verder ook in Egypte in het midden van het 2e millennium voor Chr.

Onder de figurale voorstellingen nemen de zegelstempels van speksteen een bijzondere plaats in. Zij vertonen afbeeldingen naar het leven van de brahmanistische, korthoornige stier, buffel, tijger, neushoorn en krokodil. Evenzo komen er mythologische wezens als eenhoorn, mens met horens en staart, en gehoornde tijger op voor. Tevens dragen de stempels korte opschriften in een totnutoe onontcijferd beeldschrift.

Niet minder goed ontwikkeld dan de kunst van het stempelsnijden was de beeldhouwkunst. Bronsjes van dansende jonge meisjes vertonen slanke figuurtjes met platte, negroïde gelaatstrekken. Het ritmisch lijnenspel harer lichamen is realistisch weergegeven, met treffend modelé van rug en heupen.

De gebruikelijkste tooi bestaat uit hangers en halsketens uit kralen van halfedelstenen of van geglazuurd aardewerk, dat eveneens zeer in trek was; daarentegen kwamen kralen uit schelpen of ongeglazuurde aarde minder vaak voor. Vierhoekige schijfvormige sieraden met ingegrifte patronen in wit zijn eveneens aangetroffen. Dergelijke stukken kent men uit Mesopotamië en Iran. Deze laatste soort van sieraden zijn een onmiskenbaar blijk van bestaande handelsbetrekkingen tussen Indusvallei en westelijke buurlanden. Voor de datering der nederzettingen in de Indusvallei, in Iran en Mesopotamië zijn deze voorwerpen van grote betekenis geweest. Gouden halsketens, banden om in het haar te dragen, arm- en vingerringen worden door beide seksen gedragen; gordels uit lange vleeskleurige geledingen, oor- en enkelringen uitsluitend door vrouwen.

Onder de stenen werktuigen vallen allereerst lange bladvormige stukken op, die klaarblijkelijk als messen zijn gebezigd. Vlees en groenten kan men er goed mee snijden; door langdurig gebruik zijn hun kanten veelvuldig zaagvormig getand. Stenen vaatwerk komt betrekkelijk zelden voor; de meeste stukken zijn uit albast vervaardigd. Over het algemeen is dit vaatwerk echter plomp en dikwandig. Daarentegen is een groot aantal stenen gewichten gevonden, vervaardigd uit kwartsiet, albast, kalksteen of jaspis, en glanzend gepolijst. Het merendeel is kubusvormig, enkele slechts zijn rond of tonvormig. Het gewichtstelsel berustte op het getal 2, zodat de verhouding 1:2, 1:4, 1:8, 1:16, 1:32 tot 1:64 oploopt. Onder de talrijke te Harappa en Mohenjodaro gevonden gewichten zijn er slechts enkele schaarse uitzonderingen die deze verhouding niet nauwkeurig volgen, een teken voor gevestigde en nauwgezette handelsgewoonten.

Koper en brons waren ter vervaardiging van huisraad, beeldjes en sieraden in gebruik. Algemeen verbreid was het bezigen van aarden vaatwerk voor kookpotten, platte schotels, vaasvormig gerei en schotels met deksel. Het aardewerk is zeer afwisselend van vorm en ten dele glad, ten dele beschilderd. Deze laatste

soort vertoont vooral in de rode variëteit een grote verscheidenheid. De patronen omvatten zowel geometrische vormen als gestileerde afbeeldingen van mensen, dieren, vogels en planten. Onder de geometrische motieven, is het meest kenmerkend en het zorgvuldigst uitgevoerd, de onderverdeelde cirkel, in de vorm van een zespuntige ster. Andere versieringen vertonen de vorm van een visgraat, soms een schaakbordpatroon, en bloemmotieven. Tamelijk veelvuldig komt keramiek voor waarin het patroon ingegrift of ingestempeld is. Deze versiering bestaat gewoonlijk uit diep ingedrukte concentrische cirkels en ingegrifte, golvende lijnen. Men vindt ze op het inwendige van diepe badkuipen, en op de buitenkant van kruiken. Voor dit patroon is in het eerste geval eer aan een praktische dan aan een sierende functie te denken. Zulke kuipen werden immers voor het baden van kinderen gebruikt, waarbij de diep ingedrukte versiering als houvast voor het kind diende.

De keramiek van Harappa getuigt van hoogstaand technisch kunnen. Enkele der zeer afwisselende vormen laten de vergelijking met dergelijke uit aangrenzende gebieden in Iran en Turkije toe. De hoofdvormen omvatten o.a.: grote bekers, breedgeschouderd vaatwerk, nauwgehalsde vazen, schotels, bekkens, pannen, deksels van kruiken, van oren voorziene drinkschalen, voederbakken, stookkacheltjes met doorboorde wanden en voorraadpotten.

Welke bevolking heeft te Harappa en Mohenjodaro geleefd? Het afdoend antwoord moeten wij vooreerst nog schuldig blijven, ook al is het reeds duidelijk dat zij niet van indo-arischen bloede was. Waarvandaan deze bevolking ook moge zijn gekomen, haar hoog beschavingspeil staat vast. Hiervan leggen niet alleen haar welingerichte steden getuigenis af, doch ook tal van aspecten harer godsdienstvormen, zoals de eredienst der moedergodin en de verering van boom en dier. Naar het schijnt hebben deze lieden in een tijdperk van langdurige vrede geleefd. Er zijn geen sporen gevonden zoals voor Sumerië, die erop zouden wijzen dat de steden herhaaldelijk zouden zijn geplunderd en door brand verwoest. De skeletresten, die men op de begraafplaats van Harappa heeft aangetroffen, wijzen op vier raselementen die onder deze bevolking waren vertegenwoordigd: proto-australoeïed, mediterraan, alpien en mongoloïed. De eerste groep is langhoofdig, en is zowel lang als krachtig van bouw. De bevolking van Harappa evenwel bestond hoofdzakelijk uit vertegenwoordigers van de tweede groep, eveneens lang van schedel en gelaat, doch van middelmatige lichaamslengte. De derde groep is uitgesproken korthoofdig, de vierde typisch mongools.

De toenemende uitdroging der Indusvallei schijnt een hoofdreden voor verval en verlaten der steden van de Harappabeschaving omstreeks 1800 v. C. te zijn geweest. Ook, doch niet uitsluitend, het dreigender gevaar voor overstromingen kan voor het opgeven van steden als Harappa en Mohenjodaro de doorslag hebben gegeven, daar beide aan de rivieroeveren waren gelegen, Harappa aan die van de Ravi, Mohenjodaro aan de rechteroever van de Indus. Klimaatschommelingen kunnen hierbij een belangrijke rol hebben gespeeld. Opvallend is de volledige afwezigheid van wapens; hoogstwaarschijnlijk is de weinig krijgshaftige, in werken des vredes opgaande bevolking dezer rijke steden, hetzij door binnenvallende stammen te gronde gericht, hetzij gedwongen naar vruchtbaarder streken te verhuizen toen droogte en ongunstige klimatologische omstandigheden zich in de Indusvallei voortdurend meer deden gelden.

ALEXANDER DE GROTE

Toen Alexander de Grote, koning der Macedoniërs en oppermachtig veldheer van de Griekse Bond, gedurende zijn vergeldingsoorlog tegen de Perzen in de zomer van 330 voor Chr. het land Hyrkanië aan de zuidelijke oever der Kaspische Zee was doorgetrokken en bij de vervolging van de koningsmoordenaar Bessos de grenzen van Baktrië had bereikt, brak aan de rechterflank der achterhoede van zijn leger in de landstreek Areia plotseling een gevaarlijke opstand uit. Satraap of goeverneur van Areia — het gebied rond het tegenwoordige Herat — was Satibarzanes, die hoewel hij zich aanvankelijk had onderworpen, niettemin het volk binnen zijn hoofdstad Artakoana samentrok en bewapende, om Alexander van zijn verbindingen in de rug af te snijden. Op dit bericht maakte Alexander onmiddellijk rechtsomkeert, was tot verbijstering van zijn tegenstander in ijlmarsen en in minder dan geen tijd ter plaatse, en sloeg de opstand bloedig neer. Satibarzanes ontkwam met slechts enkele ruiters door de bergen naar Bessos.

Merkwaardig genoeg zette Alexander de onderbroken opmars naar Baktrië niet voort, doch wendde zich naar het zuiden, naar Drangiana (Sakestan of Seistan, van Farah tot de bocht van de Hilmend) en vervolgens naar het oosten, naar Arachosië (Registan en Harazajat met Kandahar), om zich van deze gebieden meester te maken. Dit was weer een van die bij Alexander telkens voorkomende plotselinge beslissingen, die aan zijn strategie een volkomen andere richting geven. Het doel der actie was het veilig stellen van zijn legerflank over een aanzienlijke breedte tot aan Gedrosië (Beloedsjistan) toe; tevens kwam zij voort uit de wens om in verbinding te komen met de „Berg-Indiërs”, die hij in de slag bij Gaugamela (331 voor Chr.) voor het eerst tegenover zich had gezien. Indië, de Indusvallei, was voor hem zowel als voor de Grieken het wonderland, dat volgens de opvatting van zijn tijd in het oosten tot aan de Okeanos reikte, die de gehele wereld omsloot. Ook al moet hij het voornemen daarheen te trekken reeds geruime tijd hebben gekoesterd, daar immers in het noordwesten van de Pandjab nog de perzische satrapie Gandhara lag, toch betekende voor hem het bereiken van Indië het uitkomen aan het einde der wereld, en daarmee niet slechts het beheersen van Azië, doch veeleer de mogelijkheid tot het verwezenlijken van de gedroomde wereldheerschappij. Van Arachosië voerde de kortste weg naar Baktrië door het Boven-Kophendal (Kaboeldal), naar het gebied der Paropamisaden en tot voorbij de hoge Paropamisos (Hindoekoesj). Het overtrekken van het besneeuwde gebergte, waarvoor de geharde veldheer een moeilijker en verder naar het oosten gelegen weg uitkoos dan zijn tegenstander Bessos vermoedde, was vanwege de steile helling van de bergpas, met zware verliezen, vooral aan paarden, verbonden, doch gelukte niettemin. Het onderwerpen der

noordelijke satrapieën, allereerst het rijke en vruchtbare Baktrië totaan de rivier de Oxus (Amoe-Darjar), en daarbij aansluitend het ten dele bergachtige Sogdiana (West-Toerkestan en Ferghana) totaan de rivier de Jaxartes (Sir-Darja), die Alexander voor korte tijd overstak om de noordelijke Skythen in toom te houden, heeft grimmige gevechten gekost en meer dan twee jaar geduurd. De oorlogshandelingen veegden in alle richtingen over het land, en de vijand was door de voorhoede nog nauwelijks teruggedreven, of hij dook in de flank ofwel in de achterhoede weer op. Zijn winterkwartier voor het jaar 329/28 betrok Alexander te Baktra-Zariaspa (Balkh), de „Koningin der steden“, waar hij de eerste indische gezanten ontving, gezonden door koning Taxiles, die hem aanspoorde om de Indusvallei binnen te dringen. Hier kwam ook de vorst der Choresmiërs, Pharnomanes, tot hem met een gevolg van 1500 ruiters, om hem aan te moedigen tot de terugtocht door zijn land naar de Zwarte Zee en Macedonië. Alexander sloeg dit af, te kennen gevende dat hij juist de tocht naar Indië voorbereidde, en eerst na onderwerping der volkeren aldaar, zich als heerser over geheel Azië zou kunnen beschouwen; eerst dan dacht hij naar Griekenland terug te keren en via de Hellespont in de Propontis (Zee van Marmara) en Pontos (Zwarte Zee) door te dringen. De winter van 328/27 voor Chr. bracht hij door in de hoofdstad van Sogdiana, Nautaka (Shar-i-salz) niet ver van Marakanda (Samarkand).

Gedurende deze jaren had Alexander de zwaarste gevechten van zijn gehele leven te doorstaan en een verbeterde strijdende, geharde en bekwame tegenstander te onderwerpen, die over uitgelezen ruitery beschikte, vrijwel ongrijpbaar was, onverhoeds aanviel, om evenzo onverhoeds weer te verdwijnen. Destijds leidden de spanningen die met zijn naaste omgeving over het doorvoeren van een hofceremonieel in perzisch-aziatische stijl waren ontstaan, tot een uitbarsting. Voor de meerderheid zijner macedonische veldheren alsook voor zijn geschiedschrijver Kallisthenes, neef van zijn leermeester Aristoteles, eens een dweepziek bewonderaar van de jonge koning, was de proskynese, de knieval voor zijn persoon, zoals Alexander die wilde invoeren, een gruwel. Zijn vriend Kleitos, die tijdens een feest in beschonken toestand hierover ongezouten het zijne meende te moeten zeggen, is door een lanssteek van de zelf door de wijn benevelde Alexander gedood. Hier kwam het tot een samenzwering van enige zijner koninklijke pages om hem te vermoorden. En hier ook maakte hij in het voorjaar van 327 voor Chr. bij de bestorming van een rotsvesting een dertienjarig baktrisch meisje uit een voornaam geslacht buit, Rhoxane, voor wie hij in hartstochtelijke liefde ontvlamde. Volgens berichten van zijn gevolg was zij na Stateira, de gemalin van Dareios III, de schoonste aziatische. Met haar sloot Alexander een wettige echt volgens perzische zede; zij begeleidde hem op zijn verdere veldtochten tot aan zijn dood toe.

Dit huwelijk is het eerste overduidelijke teken dat Alexander allengs tot een verzoening tussen Macedoniërs en Perzen wilde geraken. Beroemd is zijn streven om door inlijving van Iraniërs in het leger en hun gelijkstelling, door hun opneming onder de schare der naaste vrienden (*hetairoi*), door een massabruiloft te Suza, waar 10.000 Macedoniërs met perzische vrouwen in het huwelijk traden, een volkomen versmelting van Grieken en „barbaren“ te verkrijgen. Het treffendst heeft Alexander deze gezindheid uitgedrukt in een gebed dat hij in de zomer van 324 voor Chr. te Opis in de nabijheid van Babylon heeft uitgesproken, na zijn

verzoening met het muitende leger; hierbij smeekte hij van de goden „alle goeds en eendracht en gemeenschap des rijks voor Macedoniërs en Perzen” af.

In Baktrië heeft Alexander reeds vroeg aanleiding gevonden om ten tweeden male, en ditmaal duurzaam, zijn leger te reorganiseren. Hij was hiertoe gedwongen door de zopas geleden verliezen en door de beweeglijke tactiek van de tegenstander, die het nooit tot een beslissende veldslag liet komen. Ditmaal werden inheemsen, Perzen, Baktriërs, Sogdiërs, en ook verderweg wonende Dahan en Saken in gesloten groepen bij het leger ingelijfd en werden de afzonderlijke afdelingen, die tevoren nog naar land of volk van herkomst waren ingedeeld, tot tactische eenheden gevormd onder inkrimping van het aantal manschappen per regiment, de regimenten zelf daarentegen in aantal vermeerderd en allereerst kleine, gemengde groepen geschapen, zodat de tweede veldtocht in Sogdiana gedurende de lente van 328 voor Chr., met niet minder dan vijf afzonderlijke legerscharen kon worden aanvaard, onafhankelijk van het te Baktra achtergelaten staande leger.

Na twee jaar van felle oorlog was het land onderworpen en de vrede er teruggekeerd. Vele inheemse edellieden sloten nauwe verbintenissen met Alexander, en bleven hem tot over het graf trouw. Het leger had tijdens de veldtochten van ongehoorde, meermalen zelfs fantastische prestaties blij gegeven: bij bestorming van versterkingen, vervolging tot diep in de barre woestijn, beklimming van steile rotsen met behulp van touw en klimijzer, of bij geforceerde marsen over lange afstanden. Zo heeft het leger eens op een hachelijk tijdstip de weg van 290 km naar Marakanda onder Alexanders persoonlijke leiding in slechts drie dagen afgelegd, om op de vierde in de ochtendschemering voor de door de vijand belegerde stad op te duiken. Dergelijke verrichtingen zijn slechts te verklaren door het meeslepend voorbeeld, dat de koning door alle moeiten en gevaren heen, zowel aan soldaten als officieren steeds heeft geboden. Vijftienmaal heeft Alexander, die in de strijd immer in de voorste gelederen de eerste was, verwondingen, meermalen ernstige, opgelopen. Leger en veldheer vormden van meet af aan een eenheid, zoals zij in de geschiedenis anders hoogst zelden voorkomt.

Ter beveiliging van het pasveroverde gebied liet Alexander tal van steden aanleggen; de spaarzame overlevering vermeldt er acht en twaalf. In het verste noordoosten kwam de stad „Alexandreia Eschate”, het uiterste Alexandrië tot stand, waarschijnlijk identiek met het huidige Chodjent. Bij een dezer stadstichtingen heeft het gehele leger drie weken lang medegewerkt en een stadsmuur van 10,5 km. lengte gebouwd. Tot stadhouder over deze satrapie benoemde Alexander Amyntas, wie hij een strijdvaardige legerschare van 10.000 man voetvolk en 3500 man ruitrij toevertrouwde, een verbluffend hoog aantal.

In de vroege zomer ondernam Alexander tenslotte zijn jarenlang voorgenomen, zowel militair als politiek zorgvuldig voorbereide veldtocht naar Indië. De Paramisos trok hij in minder dan tien dagen over langs een korter weg, om aan de zuidhelling de 2½ jaar eerder, in 333-329 voor Chr. gestichte stad Alexandreia sub Caucaso te bereiken. Vervolgens trok hij oostwaarts totaan een nog niet met zekerheid gelocaliseerde stad Nikaia. Hier offerde hij aan de godin Athene, zoals hij dat bij de aanvang der veldtochten gewoon was, wachtte hij op de door een bode met andere indische vorsten ontboden koning Taxiles, en verdeelde hij voor de eerstvolgende etappe van zijn veldtocht het leger in twee omvangrijke afde-

lingen. De ene, onder aanvoering van de veldheren Hephaistion en Perdikkas, moest langs de rivier de Kophen het land Peukelaotis en geheel tot aan de Indus vreedzaam of gewapenderhand doortrekken, de tweede, die Alexander zelf leidde, moest met een noordwaartse omtrekkende beweging, door ongebaand en door dappere stammen bewoond bergachtig gebied de tocht in de linkerflank dekken. Verscheidene steden en rotsnesten moesten worden belegerd en bestormd, waaronder Artaka en Aragaion (Nawagal?), verscheidene gebergten en rivieren overgestoken, zoals de Choës (Kunar), de Euaspla, de Guraios (Panjkora?), de stammen der Aspasiërs en Guraiërs moesten worden onderworpen, alvorens men het land der krijgshaftige Assakeners in Swat en aan de Boven-Indus had bereikt. De veldheer Ptolemaios Lagu, de latere stichter van het vorstenhuis der Ptolemaeën in Egypte, die door Alexander bij voorkeur voor moeilijke opgaven werd ingeschakeld, heeft hier als aanvoerder van een der afdelingen, in een afgedwongen tweegevecht — het beeld is homerisch — de aanvoerder der Aspasiërs gedood, die hij onder de ogen der tegenstanders van zijn wapenen heeft beroofd. De strijd was hevig. Tweemaal is Alexander gewond, wat zijn soldaten tot verbitterde strijd aanvuurde. Zoals Ptolemaios in zijn geschiedenis van Alexander later heeft bericht, zijn hier 40.000 krijgsgevangenen binnengebracht en 230.000 stuks rundvee buitgemaakt, waarvan Alexander persoonlijk de beste exemplaren uitzocht, om ze als uitgelezen fokvee naar Macedonië te zenden. Toen Alexander met zijn legerafdeling het land der Assakeners betrad, trok hij eerst op tegen de sterke hoofdstad Massaga, die door een uit natuursteen en in de zon gebakken tegels opgetrokken muur van welhaast 7 km lengte was omsloten, en zich sterk genoeg voelde om weerstand te bieden, temeer daar zij nog indische huurtroepen, 7.000 man sterk, uit de oostelijke gebieden binnen haar wallen herbergde. Eerst het inzetten der nieuwste oorlogswerktuigen, het gebruik van bijzondere belegeringsmachines met valbruggen, en van houten torens op wielen, die met artillerie in de vorm van katapulten waren beladen en met boogschutters bemand, bracht na vijf dagen van heftige strijd de stad ten val. Hierop zond Alexander zijn veldheer Koinos tegen de stad Bazira (Birk-kot?) in het veld, terwijl hijzelf tegen Ora (Udegram?) optrok. In de volle vaart van zijn opmars zoals hij dat waar mogelijk het liefste deed, ging hij hier tot de aanval over, en de stad, waarin zich ook 30 olifanten bevonden, werd een lichte buit. Het gevolg van deze snelle verovering was, dat de bevolking van Bazira en van de andere nog niet bestormde steden in het gebied, door het gebergte heen op een hoge rots vluchtte, die als onneembaar gold en bij de Grieken de naam Aornos verkreeg. Aornos lag hoog, zelfs voor vogels onbereikbaar, „want deze rots is een monsterlijk gevaarte”, zoals Arrianos in zijn *Anabasis Alexandri* zegt. De overlevering deelt mede dat de Aornos, vlak aan de Indus gelegen, zich omtrent 2000 m hoog verheef, een omtrek van ongeveer 38 km had en over een overvloedige bron beschikte. „Toen Alexander hiervan hoorde, beving hem het verlangen om zich ook van deze berg meester te maken”. Het is weer een geval van dat geheimzinnige verlangen, „pothos”, dat bij Alexander soms in een mengeling van aandrift en overleg onverhoeds opkwam, wanneer hij tot een daad overging die buitengewoon was en onmogelijk, ja bijna zinloos bleek. Soldaten en officieren kenden dit soort opwellingen.

Alexander ging tot de bestorming van de Aornos niet onmiddellijk over, zijn

„pothos” ging met verstandig overleg gepaard. Hij begon met zuidwaarts te trekken tot de landstreek Peukelaotis, waar de hoofdstad Peukela (Charsadda?) zich zonder strijd overgaf, en voorts tot aan de Indus, om contact te kunnen leggen met de legermacht van Hephaistion. Hier regelde hij de zaken van het gewest, benoemde een satraap, en ging eerst toen, na zich aldus een veilige basis te hebben aangelegd, tot de aanval over. In de stad Embolina dichtbij de Aornos liet hij nog een voorraadmagazijn inrichten, daar hij meende zich op een lang beleg te moeten voorbereiden. Het heeft geen zin deze bestorming, een der stoutmoedigste ondernemingen van Alexander, beknopt te schilderen, en evenmin is er plaats beschikbaar om het uitvoerig te doen. Wie „pothos” koestert om er kennis van te nemen, kan het verhaal bij Arrianos nalezen. De strijd heeft door het weloverwogen en juist op tijd inzetten van technische hulpmiddelen, en door het evenzo bewust reguleren van de strijd lust niet lang geduurd. Toen verdere verdediging nutteloos bleek, gaven de Assakeners zich over, doch rekten de onderhandelingen betreffende hun feitelijke overgave tot de volgende dag, om 's nachts in strijd met de overeenkomst, heimelijk te ontsnappen. Dit werd Alexander medegedeeld. Toen zij zich op de vlucht begaven, besteeg hij met 700 man uit zijn lijfgarde de rots op een onbewaakt punt en vernietigde het overschot der tegenstanders. Eenmaal meester van de Aornos, bracht Alexander een dankoffer voor de behaalde zege en liet hij door een bezetting de rots bewaken, waarover hij het kommando aan de Indiër Sisikottos opdroeg, die zich reeds sedert Baktra in zijn gevolg bevond. Wij kunnen ons van de gebeurtenissen een voorstelling vormen door de identificering van de plaats met het bergmassief Pir-sar te aanvaarden, ongeveer 120 km ten noorden van Attock, zoals dit door de grote onderzoeker Sir Aurel Stein in 1926 tijdens een excursie werd voorgesteld.

In het overige gebied der Assakeners kon de rust nu gemakkelijk worden hersteld. Verscheidene plaatsen in de bergen waren verlaten, zoals de stad Dyrta. Op de linker Indus-oever stootte men op rondzwervende olifanten, die volgens de regelen der kunst werden gejaagd en bij het leger ingelijfd. Stroomafwaarts bereikte Alexander een woud van timmerhout, dat hij liet omhouwen en tot schepen verwerken, om spoedig hierop bij de grote schipbrug aan te komen, die Hephaistion boven de samenvloeiing van Kopphen en Indus over laatstgenoemde rivier bij Attock, volgens zijn opdracht had geslagen. Na een o.a. met gymnische en hippische wedstrijden doorgebrachte rustpoos, en na met gunstige uitslag de goden te hebben geraadpleegd, stak men in de ochtendschemering de Indus over, deels te voet over de brug, deels per schip. In overeenstemming met de gebruiken bracht Alexander de goden een nieuw dankoffer, aler de tocht naar de rijke landshoofdstad Taxila werd voortgezet, waar Taxiles en gezanten van andere volkeren, ook die van koning Abisares uit Kashmir, hem feestelijk en met rijke geschenken hun opwachting waren komen maken. Taxiles werd bevestigd in zijn rijksgedebiet, dat zelfs nog werd uitgebreid; doch over het gehele gebied ten oosten van de Indus, het z.g. „Indië aan deze zijde”, werd wederom een Macedoniër tot satraap aangesteld, Philippos, zoon van Machatas. Na hernieuwde offers en wedstrijden, waar ditmaal nog musische feesten bijkwamen, liet Alexander er een bezetting na aan welke hoede ook de ziekgeworden soldaten werden toevertrouwd. Vervolgens trok hij met het gehele leger, versterkt met 5.000

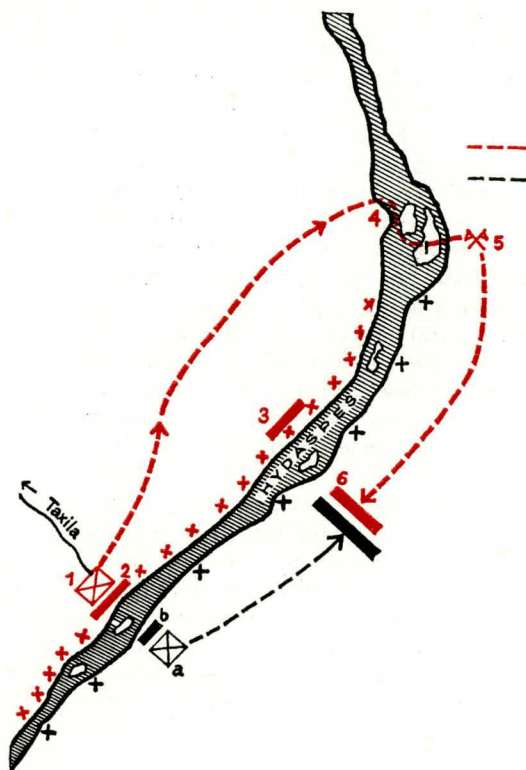
Indiërs, zuidwaarts verder totaan de rivier de Hydaspes (Jhelum) toe, waar de indische koning Poros aan de overzijde met een talrijk, goedgeordend en uitsteekend bewapend leger gereedstond om iedere oversteekpoging te verhinderen. Alexander richtte onmiddellijk na aankomst aan de rivier een legerplaats in, en zond de veldheer Koinos naar de brug over de Indus terug, om de daar achtergelaten schepen, in twee of drie stukken uit elkander genomen, op wagens te vervoeren. Vervolgens begon hij duidelijk zichtbaar graan in te zamelen en er een voorraad van aan te leggen, alsof hij zich op een langdurige strijd voorbereidde. Troepenafdelingen zond hij onder voortdurend aflossen en met veel geraas stroomop- en stroomafwaarts, zodat Poros, in de overtuiging dat Alexander tot de winter het zakken der rivier zou blijven afwachten, in zijn waakzaamheid begon te verslappen. Het was kort voor de zomerzonnewende en in de tijd van de natte moesson.

De slag aan de Hydaspes is Alexanders geniaalste prestatie als veldheer. Terwijl de voorafgaande drie grote en beslissende veldslagen, aan de Granikos in mei 334 voor Chr., bij Issos in de late herfst van 333 en bij Gaugamela op de 1e oktober 331, nog van tevoren beraamde slagen waren met traditionele troepenopstelling, waarin telkenmale de ruitery als doorslaggevend onder Alexanders persoonlijke leiding het vijandelijk front had doorbroken, was de slag aan de Hydaspes een met geringe krijgsmacht uitgevoerde dubbele omsingelingsslag. Stellig waren de vorige veldslagen telkens verschillend in hun verloop, en deden er zich beslissende ogenblikken voor, al naar gelang van tijdsomstandigheden, afwijkend terrein, verschillen in de wijze van opmars, aantal en hoedanigheid van eigen of vijandelijke troepen, door afwisselende bewegingen en onverwachte concentraties, meer of minder dapperheid, en — niet in de laatste plaats — door de in de oorlog vanouds zulk een belangrijke rol spelende god van het toeval: hier aan de Hydaspes heeft de genius der schitterendste invallen, der plotselinge beslissingen en van de grootste moed gezegevierd.

Poros was een niet te onderschatten, sterke tegenstander, strijdend met een door Alexander diep bewonderde onverschrokkenheid. Toch zag hij zich hier in een onoplosbare tweestrijd gewikkeld, waaruit hij door weliswaar juist, doch te laat handelen geen uitweg meer wist te vinden. Zijn leger bestond volgens de betrouwbaarste overlevering uit 30.000 man voetvolk, 4.000 man ruitery, 300 strijdwapens en 200 olifanten, die, als waltorens in een muur in het troepenfront ingebouwd, door hun schrikrijkend gebrul, dat de paarden schichtig maakte en hun geweldige grootte en gewicht, waarmede zij alles konden vertrappen, als onoverwinnelijk golden. Met behulp van hen kon Poros elke landing verijdelen, zelfs aan de doorwaadbare plekken. Daarom moest Alexander tot een steelsgewijze doortocht zijn toevlucht nemen. Daartoe beraamde hij een list.

In de legerplaats, waarover hij Krateros het bevel opdroeg, liet hij voor de ogen van de vijand het merendeel der troepen met opzettelijk geraas zich in beweging zetten, alsof het zich met pak en zak voor de overtocht gereed maakte. Over de gehele rivieroever liet hij van afstand tot afstand veldposten opstellen, die last kregen 's nachts een luid geschreeuw aan te heffen en wachtvuren te ontsteken. Als oversteekplaats koos hij een 150 stadiën of 29 km stroomopwaarts gelegen onbewaakte plek, waar de Hydaspes een sterke bocht vertoont, en waar de dichtbegroeide oever landwaartsin een diepe geul vormde, tegelijk echter een

SLAG BIJ DE HYDASPES

--- Aanvalsweg van Alexander
 --- Opmars van Poros

1. Legerplaats van Alexander
2. Opstelling onder Krateros
3. Opstelling onder Meleager
4. Oversteekplaats
5. Gevecht met de zoon van Poros
6. Slagveld

a. Legerplaats van Alexander
 b. Beveiligingstroepen van Poros

+ Veldposten van Alexander
 + Wachtposten van Poros

EB

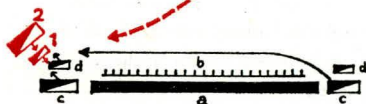

AANVALSPOSITIE

Macedoniërs

Indiërs

1. Bereden speerwerpers	a. Voetvolk
2. Ruiterij onder Alexander	b. Olifanten
3-5 Voetvolk	c. Ruiterij
6. Koinos	d. Strijdwagens

heel eind in de rivier naar voren stak, tegenover een eiland dat, eveneens dicht begroeid, de operatie tegelijk vermocht te verhelen en te vergemakkelijken. Tussen zijn eigen afdeling en deze van Krateros stelde hij een derde, talrijke groep op onder Meleager met drie regimenten, versterkt door ruitery en voetvolk der huurtroepen. Zowel Meleager als Krateros kregen order eerst dan tot de overtocht over te gaan, wanneer de Indiërs slaags waren geraakt.

De troepenafdeling die Alexander voor zichzelf had uitgekozen, was uitgesproken bewegelijk, klein genoeg om de operatie van de overtocht in een enkele nacht te kunnen volbrengen, doch tevens groot genoeg om de tegenstander ertoe te dwingen slag te leveren. Aan ruitery waren 5.000 man: zijn lijfgarde, drie regimenten ruitery der hetairoi, de baktrische, sogdische en skythische ruiters en de dakische boogschutters te paard; aan voetvolk 6.000 man: de falanx der Hypaspiden, twee regimenten Pezhetaeren, de boogschutters te voet en de afzonderlijke formatie der Agrianen. Door een achterwaartse beweging, achter de opgestelde formaties van het gros van zijn leger om, onder dekking van de nacht, begunstigd door een wolkbreukachtige stortregen, die het rumoer overstemde en slecht zicht medebracht, kwam hij aan de oversteekplaats, waar in het bos verborgen reeds vaartuigen gereedlagen, als vrucht van nachtelijke arbeid: vloten uit met stro gevulde zakken van dierenhuid, en de van de Indus hierheen vervoerde schepen. In de ochtendschemering begon de overtocht om het omstreeks halverwege gelegen eiland heen naar de andere oever, waar Alexander ongehinderd landde en de ruitery onverwijd in slagorde opstelde, tot hij bemerkte zich op een uitgestrekt eiland te bevinden. Vijandelijke verspieters hadden hem inmiddels herkend en berichtten het aan Poros, die er aanvankelijk geen geloof aan hechtte, veeleer abusievelijk vermoedend, dat het om de verwachte hulp van zijn heimelijke bondgenoot Abisares ging.

Op het eiland zocht Alexander wanhopig naar een doorwaadbare plek, teneinde niet genoodzaakt te zijn nogmaals tot overladen over te gaan. Dit zou te tijdrovend zijn geweest en de onderneming tot mislukken hebben gedoemd. Tengevolge van de nachtelijke regen was de rivier aanmerkelijk gezwollen. Met moeite werd een voorde gevonden, doch het water reikte de manschappen tot borsthoogte, bij de paarden stak slechts het hoofd er boven uit. Aan de overzijde aangekomen, was Alexander nog bezig zijn troepen te ordenen, toen reeds de zoon van Poros met 120 strijdagens en 2.000 man ruitery aankwam, naar het scheen als voorhoede. Toen Alexander had vastgesteld dat de hoofdmacht niet volgde en deze groep vrij zwak was, viel hij heftig aan en sloeg haar uit elkander. De zoon van Poros sneuvelde met 400 man van zijn gevolg, de strijdagens raakten vast in de modder en werden een lichte buit. Nu rukte Poros zelf aan met zijn gehele leger, en zocht zich een zandig terrein uit, dat hem meer bewegingsvrijheid zou verschaffen. In het midden stelde hij over een breed front zijn voetvolk op, ervóór de olifanten met telkens 30 m tussenruimte. De ruitery werd — in twee groepen elk van 2.000 man verdeeld — aan de vleugels opgesteld, en daarbuiten of daarvoor stonden de strijdagens. Zodra Alexander van deze indeling had kennis genomen, besloot hij, daar hij met zijn 5.000 man ruitery in de overmacht was, de linkervleugel van zijn tegenstander met zijn gehele ruitery aan te tasten, berekende dat dan de ruitery van de vijandelijke rechtervleugel te hulp zou snellen. Derhalve beval hij zijn veldheer Koinos om allereerst met de linkervleugel

af te wachten tot hijzelf, Alexander, slaags was geraakt, vervolgens evenwel de vijandelijke ruitery van de rechtervleugel, wanneer deze schuin naar links op Alexander toereed, in de rug aan te vallen. Het voetvolk liet Alexander eerst in looppas aanrukken, daarna echter langzaam volgen. Ter opening van de strijd zond hij zijn boogschutters te paard tegen de vijandelijke linkervleugel vooruit, met de opdracht een hagel van pijlen op haar te laten neerdalen en haar aldus in verwarring te brengen, wat inderdaad gelukte. Nog eer 's vijands ruitery zich opnieuw had kunnen ordenen, ging hij nu zelf tot de aanval over. Alles verliep volgens plan. Poros trok nu de gehele ruitery op zijn linkervleugel samen. Op dit ogenblik greep Koinos in, zodat de vijandelijke ruitery van twee zijden, ja zelfs in een halve cirkel werd ingesloten, en naar de olifanten toe een goed heen-komen moest zoeken. Toen nu de olifanten tegen de vijandelijke ruitery optrokken, vonden zij de macedonische falanx reeds ter plaatse, die de dieren beschoot, en in haar toeleeg slaagde om de kornaks buiten gevecht te stellen. Een korte poos bleef de beslissing in het onzekere. Opeens viel Alexander zelf met zijn ruitery die van de Indiërs uit alle macht aan, drong haar naar de olifanten, die hunnerzijds in een nauwe ruimte samengedrongen en ten dele zonder kornaks, voor zover niet reeds gewond, begonnen vriend en vijand te vertrappen. Intussen kwamen Krateros en Meleager over de Hydaspes aangesnel, en wierpen zich eveneens op flank en achterhoede van de tegenstander.

De overwinning was volkomen. Bij de Indiërs moeten 20.000 man voetvolk en 3.000 ruiters zijn gevallen. Poros, die tot het bittere einde dapper doorvocht, en meermalen werd gewond, liet zich op de eis zich over te geven, tenslotte van zijn olifant afglijden en per wagen voor Alexander brengen. Deze kwam hem vol ridderlijke bewondering tegemoet, vermeld over het schone uiterlijk en de kracht van deze edele man — hij was vijf ellen, 2,20 m lang —, sprak hem eerst toe, en vroeg hoe hij behandeld wenste te worden. „Koninklijk behandel mij, Alexander“, luidde het antwoord. „Deze wens zal ik u vervullen, Poros, terwijl van mijzelf, doch wenst gij voor uzelf wat gij begeert“, was Alexanders wederwoord, waarop Poros sprak: „daarin is alles inbegrepen“.

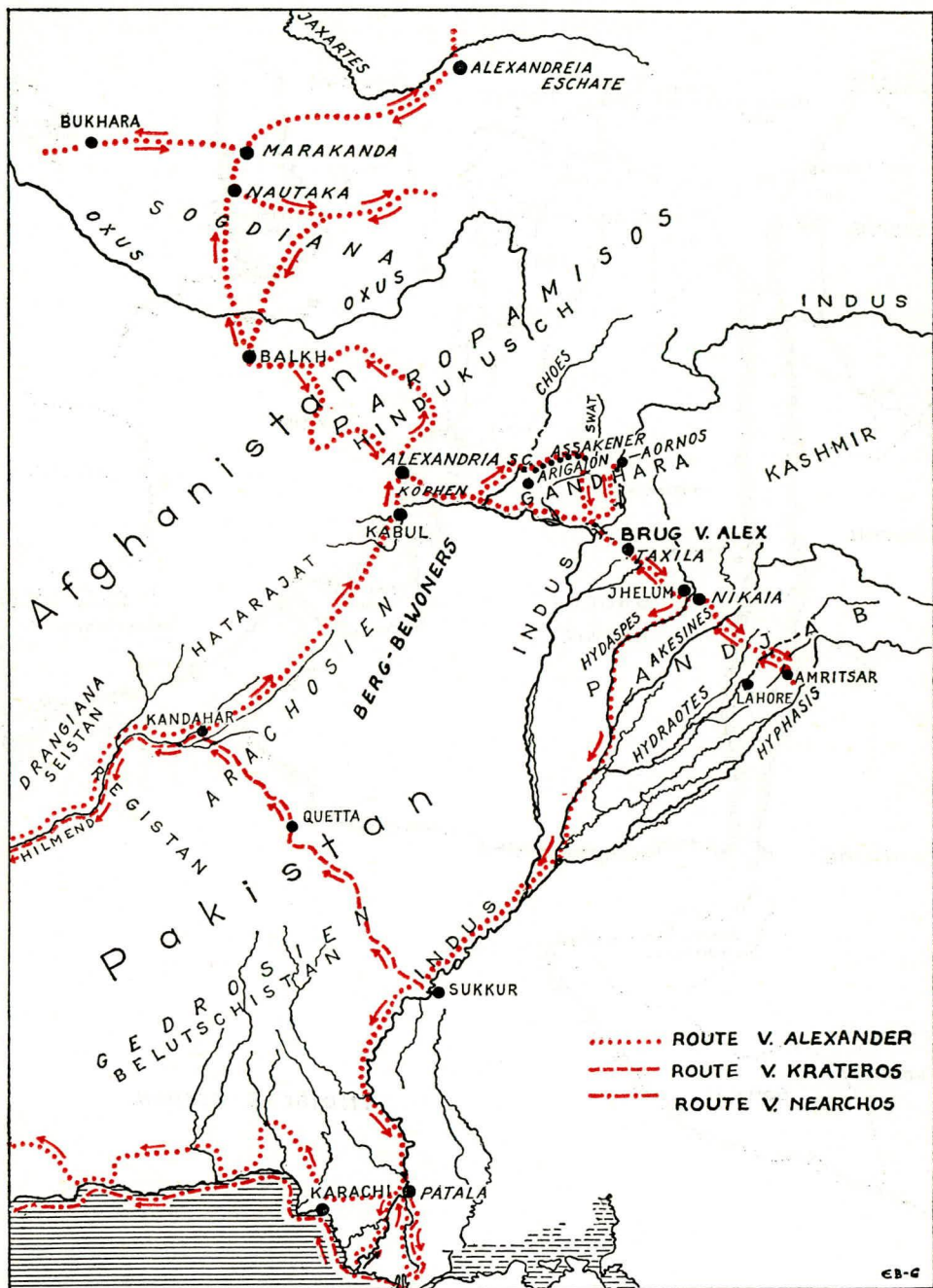
Op het terrein waar Alexander de grote slag had geleverd, stichtte hij een stad Nikaia, de stad der overwinning, en daar waar zijn legerplaats aan de rivier had gelegen, in aansluiting nog een tweede, Bukephala, ter vereeuwiging van zijn paard Bukephalos (stierenkop), dat hem van Macedonië herwaarts had gedragen, en nu van uitputting was bezweken. De veldheer Krateros, die met een deel van zijn leger achterbleef, kreeg opdracht om toezicht te houden op de bouw der steden, die beide ook van ringmuren werden voorzien. Ter plaatse waar Alexander met zijn legerschaar het eerst de Hydaspes was overgetrokken, bracht hij aan de goden de gebruikelijke offers, en liet hij opnieuw een gymnische en hippische wedstrijd of agon houden. Alles zag hij in het licht van een agon, oorlog, veldslag, jacht, sport, het gastmaal met slagvaardige redekaveling of geducht aanspreken van de wijn, het onderhoud met de inheemse asceten of gymnosophisten, alsook de wetenschap, waarvoor hij uit de ervaringen van deze veldtocht, een hoogst waardevolle buit naar Griekenland huiswaarts bracht, door de verruiming van het aardrijkskundig wereldbeeld, en de studie van dieren- en plantenwereld. De wetenschap der plantkunde neemt eerst hier een aanvang. De door Aristoteles veelzijdig onderrichte leerling, die in de Indusvallei van

aanzienlijke specialistische kennis der artsenijkruiden had blijk gegeven, ging op alles even grif in.

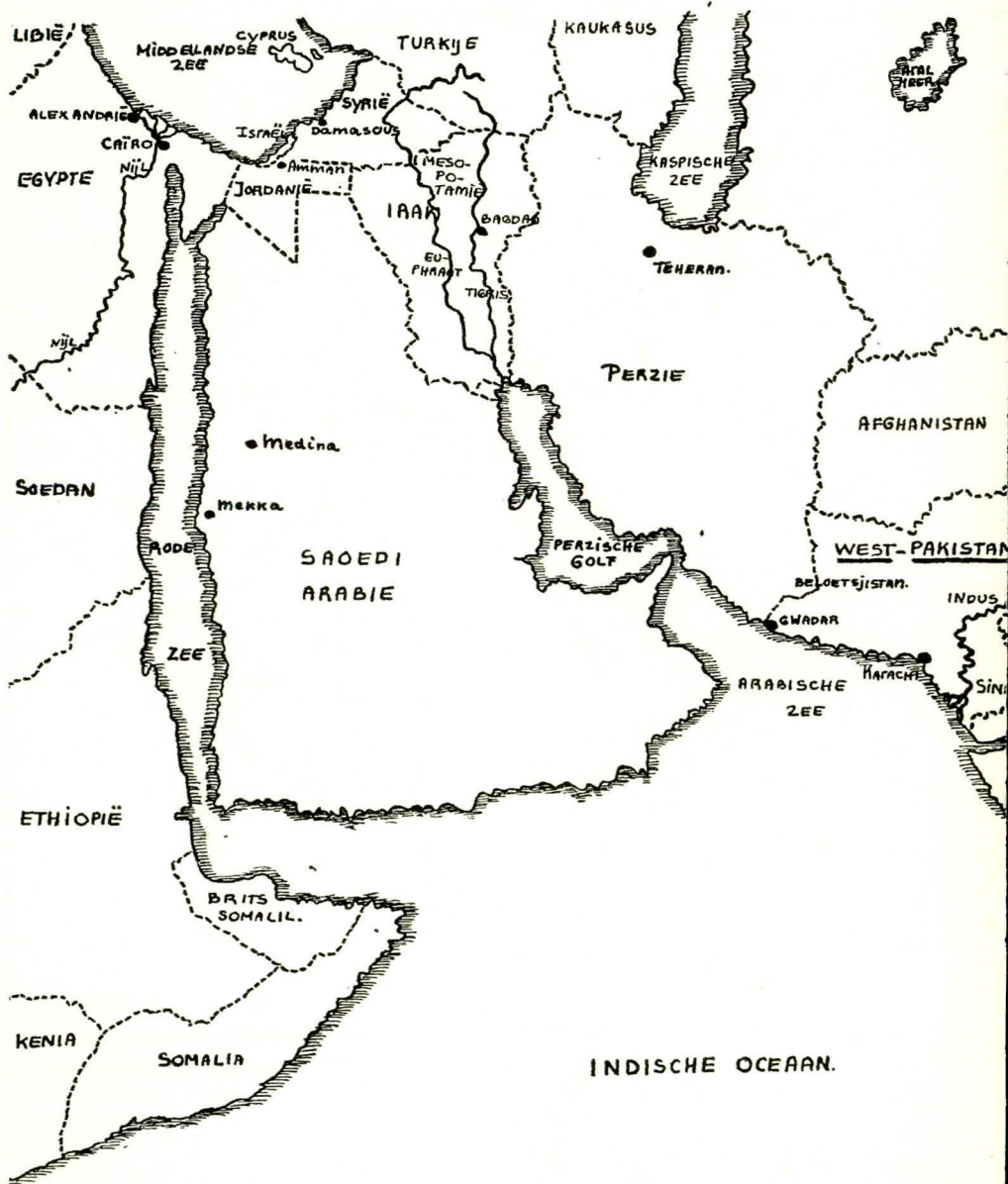
Alexander de Grote liet koning Poros in het bezit van zijn rijk, dat tot aan de eerstvolgende rivier van de Pandjab, de Akesines (Chenab) reikte; daarenboven begiftigde hij hem nog met de zowel destijds als heden ten dage, rijke aangrenzende gebieden, die hij tot bij het aanvaarden van de terugtocht aan de rivier de Hyphasis (Beas), doortrok en vreedzaam of gewapenderhand onderwierp: het dichtbevolkte land der Glausen met 37 steden en talloze dorpen, het rijk van een andere, eveneens Poros geheten koning, de gewesten aan de vierde Pandjabrivier Hydraotes (Ravi) rond Lahore, en het krijgshaftige volk der Kathaeërs met de hoofdstad Sangala (wel bij Amritsar), dat dapper, maar tevergeefs tegenstand heeft geboden. Hier heeft Alexander van de indische vorst Phegeus, die hem vreedzaam en gastvrij tegemoettrok, meer bijzonderheden vernomen over het oostelijk gelegen, gezegende land der arbeidzame en vredelievende Gangariden en Prasiërs aan de Ganges. Hij kon dit land slechts ten koste van het doortrekken van een woestijn van twaalf dagmarsen breed bereiken. Daar de krijgshaftige vorst van dit gebied, Kandrames (Kandramas), over 20.000 man ruitertij, 20.000 man voetvolk, 2.000 vierspannen en 4.000 olifanten beschikte, kon men zonder meer aannemen dat hij zich tot het uiterste zou verdedigen. Koning Poros, die zich onder het gevolg bevond, bevestigde deze inlichtingen.

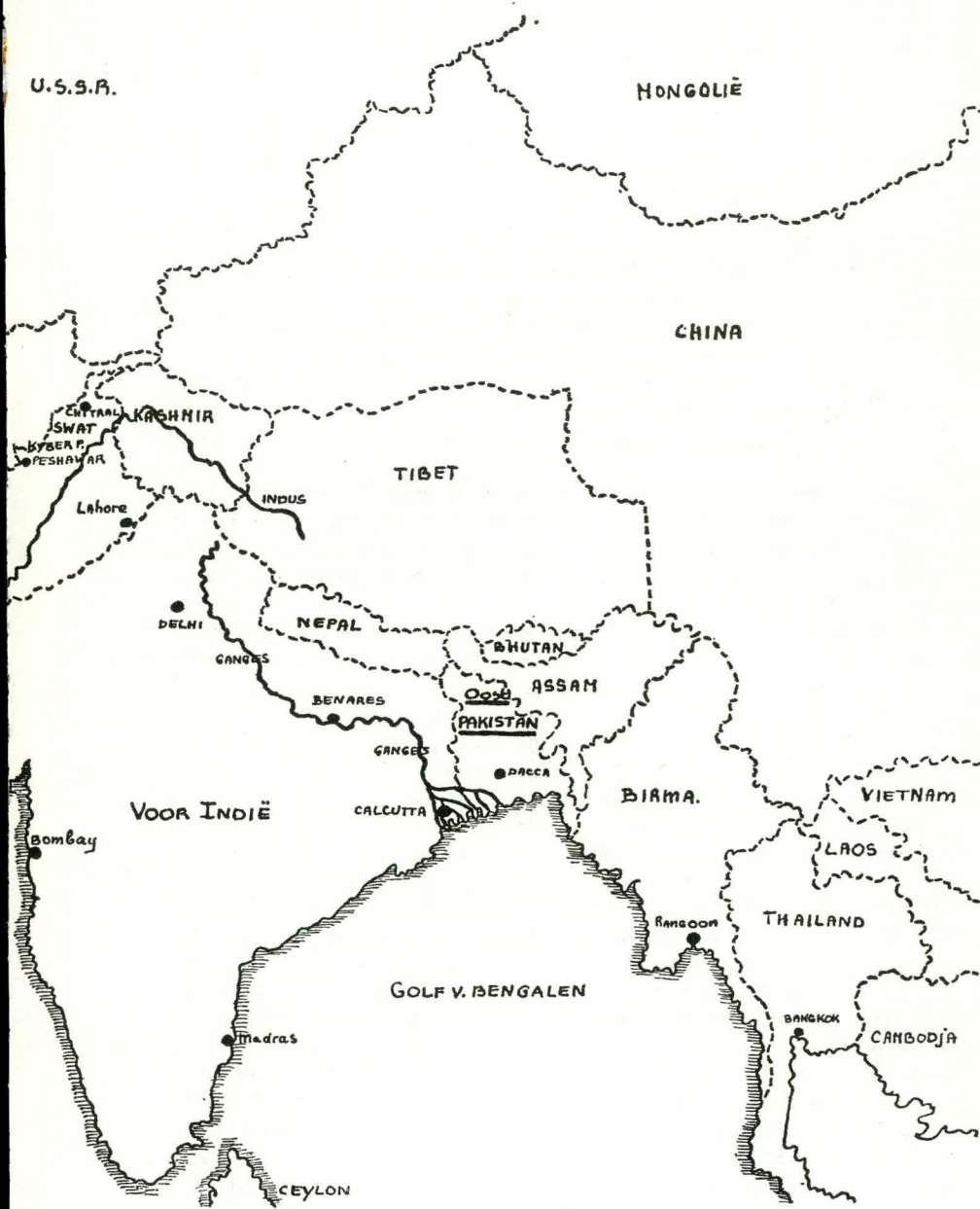
Deze berichten hebben — zoals te verwachten viel — bij Alexander het verlangen om de Hyphasis over te trekken en de laatste rest der bewoonde wereld (oikumene) tot aan de alles omstromende Okeanos te veroveren, nog aangewakkerd: „*vicit ergo cupido rationem*”, d.i. „natuurlijk heeft de begeerte over het verstand gezegevierd”. Doch het leger was oorlogsmoede en uitgeput door de lange jaren van gevaren en door de marsen — van Pella waren het 18.000 km. De krachtsinspanning der laatste maanden tijdens de natte moesson met vrijwel onafgebroken regen, met nattigheid en vervuiling, met drukkende vochtige broei-hitte, met de eindeloze doortochten door rivieren hadden het leger gedemoraliseerd. Er kwamen reeds samenscholingen voor, waarbij het verleden en de onzekere toekomst de onderwerpen van discussie uitmaakten.

Toen Alexander de toenemende tegenstand gewaar werd, riep hij een vergadering der legeraanvoerders bijeen en hield hij een verklarende en verdedigende, doch tevens als verwijt bedoelde toespraak: „Ik zie, macedonische mannen en gij bondgenoten, dat gijlieden mij niet meer met dezelfde gezindheid in de gevaren volgt, en heb ulieden dus bijeengeroepen om U te overreden, dat ik U ofwel verder medevoer, ofwel dat ik, door ulieden op mijn beurt overreed, rechtsomkeert maak. Immers indien gijlieden ernstige bezwaren koestert tegen de tot op heden doorstane inspanningen en tegen mijn persoon als aanvoerder, dan heeft het voor mij geen zin om nog verder te spreken”. Op deze woorden viel er een langdurige stilte, en niemand waagde het tegen te spreken. Hij drong herhaaldelijk op een antwoord aan, tot tenslotte de oude rondborstige krijgsman Koinos moed vatte en in simpele bewoordingen uiteenzette, waarom de meerderheid der soldaten — niet hijzelf noch de generaals — niet verder konden of wilden. Geprikkeld door de vrijmoedigheid van Koinos en het stilzwijgen der overige aanvoerders, sloot Alexander de bijeenkomst. Vertoornd riep hij de volgende dag dezelfde lieden nogmaals bijeen en verklaarde, dat hijzelf verder

Veldtocht van Alexander in Pakistan

U.S.S.R.

MONGOLIË

CHINA

TIBET

KASHMIR

DELHI

NEPAL

BHUTAN

ASSAM

PAKISTAN

BIIRMA.

VIETNAM

LAOS

THAILAND

CAMBODJA

GOLF V. BENGALEN

VOOR INDIË

CALCUTTA

RANGOON

BANGKOK

CEYLON

BENARES

Dacca

GANGES

GANGES

INDUS

Lahore

Bombay

Madras

CENTRAL

SWAT

KYBER P.

PESHAWAR

zou trekken, en geen Macedoniër tegen zijn zin zou noodzaken hem te volgen; er waren immers genoeg mannen die hun koning gaarne genoeg volgden! Hierop trok hij zich in zijn tent terug en liet drie dagen lang niemand bij zich toe, ook zijn vertrouwde vrienden niet, in de hoop op een omslaan der stemming. Toen de doodse stilte in het legerkamp voortduurde — men trok zich 's konings verbolgenheid ten eerste aan — verklaarde de veldheer Ptolemaios Lagu, dat hij ondanks alles, de goden door offerschouw had geraadpleegd aangaande het oversteken der rivier, doch dat de offers niet gunstig waren uitgevallen. Hierop besloot Alexander tot de terugtocht.

Zijn besluit gaf aanleiding tot wild gejuich; de soldaten stroomden toe naar zijn tent, en wensten hem alle goeds toe, nu hij zich door niemand anders dan door hen had laten overwinnen. Toen gaf Alexander het leger bevel om regimentsgewijs twaalf grote altaren op te richten, zo hoog als de hoogste torens, als dankgift aan de goden, die hem totdan toe de overwinning hadden verzekerd, en als blijvend getuigenis der door hen opgebrachte inspanningen. Op deze altaren offerde hij onder hernieuwd inrichten van een gymnische en hippische agon, alvorens naar de Hydaspes terug te keren. Het is voor zover bekend de enige maal geweest, dat Alexander ooit heeft afgezien van een doel dat hij zich eenmaal gesteld had.

Het is niet de bedoeling om hier de terugweg tot naar Perzië of ook maar Gedrosië (Beloedsjistan) te schilderen, ondanks het aantrekkelijke van de opgave, daar ook op dit traject van zijn tocht genoeg spannende voorvallen zich hebben voorgedaan, die vanwege hun belang en bijzonder karakter, tekenend zijn voor Alexander in zijn waaghalzige genialiteit.

Van Bukephala uit voer hij nu met een reusachtige vloot van niet minder dan 80 galeien, elk met 30 roeiers, en omstreeks 2.000 andere schepen, waaronder speciale vaartuigen voor paardenvervoer, de Hydaspes, Akesines en Indus af, langs beide oevers begeleid door de overige afdelingen van zijn leger, hier en daar korter of langer stilhoudend om het omgevende land te onderwerpen, steden te verwoesten of te stichten, havens en scheepswerven te bouwen. Kort voor de Indusdelta zond hij de veldheer Krateros met een legerafdeling en met de zieken, invaliden en de tros in westelijke richting terug over Arachosië en Drangiana naar Karmanië, om daar weer met hem samen te treffen. Nadat hij zee en kust had verkend, waar hij voor het eerst kennis maakte met de getijden, verdeelde hij zijn leger opnieuw. Onder de nauw met hem bevriende vlootvoogd Nearchos aanvaardde een vloot van 100 tot 150 schepen de terugweg langs de kust, met als taak het verkennen van de Perzische Golf. Hijzelf ondernam als steeds het bezwaarlijkste en gevaarlijkste deel der gehele expeditie, de mars te voet door de bergachtige woestijn van Gedrosië, die hij met niet geringe verliezen wist te bedwingen.

Nog slechts anderhalf jaar had hij te leven. In juni 323 voor Chr. stierf na 13 dagen van hevige koorts, te Babylon, nog geen 33 jaren oud, de koning, die het enige werkelijke wereldrijk heeft geschapen dat de geschiedenis tot nu toe kent. Het is gebruikelijk om te beweren, dat Alexander de Grote in Indië, de Indusvallei, Pakistan niet van onmiddellijke, doch slechts van middellijke invloed is geweest. De middellijke kennen wij: in de eerste plaats het opbloeien ener monumentale kunst onder de Mauryakeizers in de 3e eeuw voor Chr. De stichter dezer

dynastie was Sandrakottos (Tshandragupta), die als jongeling in het Vijfstromenland Alexander had gezien en bewonderd; hij verklaarde later, dat de Prasiërs stellig door de Macedoniërs gemakkelijk zouden zijn overwonnen. In deze kunst treft men zuiver griekse stijlelementen aan zoals de parelrand, de astragalos, en ook perzische vormen, min of meer gewijzigd overgenomen. Het grieks-baktrische koninkrijk, dat in het midden der 3e eeuw is ontstaan en de Indusvallei verwierf, alsook de daarop volgende grieks-indische vorstendommen, waarvan enkele tot in Midden-Indië reikten, hebben de gunstige voorwaarden geschapen voor 's lands latere beschavingen, voor de altezeer onderschatte Gandharakunst en voor de Kushanawereld.

Hoevele elementen in de latere indische kunst laten zich uitsluitend uit griekse scholing verklaren! Omgekeerd is door Alexander ook de stroom van betrekkingen van het oosten met het westen geschapen, waaruit dus evenzeer een beweging in omgekeerde richting is af te leiden. Of echter Alexander, zijn kortstondig verblijf in de Indusvallei ten spijt, er toch ook niet onmiddellijk sporen heeft achtergelaten, is een vraag die eerst door nog te verrichten onderzoek op grond van opgravingen valt uit te maken. Er is geen twijfel aan dat wij hem hier andermaal zullen tegenkomen, of hij ons!

GANDHARA

„Het rijk van Gandhara strekt zich omstreeks 1000 li van oost naar west en zowat 800 li van noord naar zuid uit. In het oosten grenst het aan de Sin (Sindh = Indus). De hoofdstad van het land heet Pol-lu-sha-pu-lo (Purushapura = Peshawar). De steden en dorpen zijn ontvolkt, slechts weinige bewoners zijn er nog aan te treffen. In een gedeelte der koninklijke residentie leven ongeveer 1000 families. Het land is vruchtbaar, het klimaat warm en vochtig. De mensen zijn intelligent; de meesten van hen behoren tot verscheidene (boeddhistische) sekten, slechts weinigen zijn aanhangers der rechte leer”.

Zo begint Hsüen Tsang, die als chinese pelgrim naar Indië trok, zijn reisbericht over Gandhara, onze betrouwbaarste bron voor de lokalisering van dit gebied. Volgens zijn plaatsaanduidingen strekte het land van Gandhara zich uit van de westgrens van het Peshawardal tot aan de Indus in het oosten, en sloot het de heuvelige landstreken ten zuiden van de rivier Swat en Buners in het noorden mede in. Wat Hsüen Tsang over leven en maatschappij van het land Gandhara bericht, is voor onze beschouwing slechts in zoverre van belang, dat het een bepaald moment in een vervalperiode belicht. Zijn mededelingen immers stammen uit de vroege 7e eeuw na Chr., toen de grote tijd der Gandharabeschaving reeds tot het verleden behoorde. Men moet een geheel millennium terugblikken om de historisch belangrijkste tijd voor dit land te zien aanbreken. Aan de noordwestgrens van het indische subkontinent gelegen, was dit gebied te vaak in kriegsverwikkelingen betrokken, kwam het nimmer tot innerlijke, vreedzame ontplooiing. Het eerste historische bericht, vervat in de inscriptie van Dareios I te Behistun (518 voor Chr.), vermeldt Gandhara bij de door de Perzen onderworpen landen. In de hierop volgende tijd was het lot van Gandhara nauw met dat van het perzische rijk verbonden, waaruit het zich eerst na Alexander de Grote's tocht naar Indië (326 voor Chr.) wist te bevrijden. Alexanders tocht, waarover elders uitvoeriger is bericht, heeft geen directe belangrijke sporen achtergelaten. Immers zijn indische veroveringen moesten, na deze inval van voorbijgaande aard, aan het snel in macht toenemende indische rijk der Maurya's van Maghada worden afgestaan; onder hun heerschappij is de noordwestelijke provincie gebleven tot aan de dood van de beroemde keizer Ashoka (274-237 v. Chr.). Doch in de 2e eeuw voor Chr. drongen baktrische vorsten van griekse oorsprong in Noordwest-Indië door en beheersten het bijna twee eeuwen lang. Op de Grieken volgden volkeren van iraanse afstamming, die achtereenvolgens in West- en Midden-Indië heersten: Saken, Parthen en Kushans, wier koning Kanishka (1e/2e eeuw na Chr.) de belangrijkste heerser na Ashoka is geweest. Ondanks de wisseling van heer-

schappij was de indische noordwestelijke provincie gedurende deze eeuwen een bloeiend kunst- en kultuurgebied met eigen karakter, welks leven eerst na de verwoestende inval der Witte Hunnen in de 5e eeuw na Chr. uitdooft. Aan de kunstzinnige Gandharenen der 1e tot 5e eeuw is het te danken dat „Gandhara”, inplaats van enkel een landsnaam te zijn die de historische specialist belang inboezemt, allereerst als aanduiding van een belangrijke kunstrichting bekendheid heeft verkregen.

De Gandharakunst is een eigenaardige mengkunst, synthese van hellenistisch-romeinse vormen en boeddhistische motieven, waarin twee facetten naar voren treden: gebrek aan stilistische zelfstandigheid en onwrikbaar vasthouden aan godsdienstige overlevering, of, van een ander gezichtspunt uit: kracht der westerse kunsttraditie en noodzaak met de inheemse godsdienst tot een vergelijk te komen. De uitheemse vormgeving der Gandharaskulpturen is op het eerste gezicht reeds duidelijk: afgezien van enige bijkomstige elementen, vallen de op klassiek model nagevolgde drapering der gewaden, gelaatstrekken en behandeling van het hoofdhaar bij vele der figuren onmiddellijk op. De inhoud is evenwel, afgezien van antieke taferelen nu en dan, over de gehele lijn boeddhistisch. De Boeddha in mensengedaante is het middelpunt der gehele figurale Gandharakunst. Als afzonderlijke gestalte stelt men hem vaak in een formaat voor dat de hele omgeving beheerst; in reliëfs met taferelen is hij de blikvanger. De talrijke taferelen waarin de Boeddha wordt afgebeeld, noodzaken de beschouwer ertoe zich met de legende vertrouwd te maken.

Toen het boeddhisme onder keizer Ashoka, zijn voornaamste begunstiger, gedurende de 3e eeuw voor Chr. ook in het Gandharaland de heersende godsdienst werd, waren er sedert de tijd, waarin de godsdienststichter zelf predikend door Noordoost-Indië trok, reeds ruim twee eeuwen verlopen. Meningsverschillen onder de boeddhistische geestelijkheid hadden mettertijd verschillende uitleggingen van Boeddha's leer doen ontstaan. Doch ook 's meesters persoon was allengs in de sfeer der dogmatische bespiegeling getrokken. Uit een in de oudste teksten nog volkomen als mens grijpbare gestalte is in de loop der ontwikkeling een legendarische persoonlijkheid gegroeid, die weldra tot het ontstaan van ontelbare verhalen aanleiding gaf. Het volgende overzicht moge de inhoud der veldritten Boeddhalegende in de opeenvolging zijner levensepisoden schetsen, en de samenhang der taferelen in de Gandhareliëfs verduidelijken.

De bodhisattva verblijft in de hemel der zaligen. Daar wordt hij voor de keuze gesteld om al of niet op aarde neder te dalen, teneinde de mensheid de weg ter verlossing te wijzen. Toestemmend besluit de bodhisattva om in het lichaam van een aardse moeder zijn intrek te nemen. De keuze valt op koningin Maya (illusie) uit het geslacht der Shakya's. In de gedaante van een witte olifant komt de bodhisattva, na zijn nederdaling op de aarde, in de slapende, over de ontvanging dromende koningin. Tien maanden later treedt hij als een met 32 bijzondere kenmerken bevoorrecht menskind uit de rechterzijde zijner moeder te voorschijn. Ontvanging, zwangerschap en geboorte gaan met allerlei wonderbaarlijke voorvallen gepaard. Zeven dagen na de geboorte van het kind sterft koningin Maya, en haar zuster wordt als verzorgster te hulp geroepen. De ziener Asita wordt de geboorte van de bodhisattva gewaar en voorzegt koning Shudhodana, Maya's echtgenoot, de toekomstige grootheid van het kind. Gedurende

kindheid en jongelingsjaren overtreft de prins in al 's levens vaardigheden zijn gezamenlijke makers en leermeesters. Als de knaap de volwassen leeftijd heeft bereikt, herinnert zich de koning voorspellingen van brahmanen, doorkneet in het duiden van voortekenen, volgens welke de prins hetzij de wereld zal ontvlieden en een boeddha worden, hetzij in het wereldse leven zal blijven om het als koning tot wereldheerser te brengen. Teneinde de vlucht uit de wereld te verijdelen, zorgt koning Shuddhodana voor allerlei afwisselende geneuchten. De prins wordt aan een meisje uit een voornaam geslacht uitgehuwelijkt, en voert een staat vol schittering. Dan ontmoet de bodhisattva volgens de toelag der goden tijdens tochten op zoek naar vermaak, achtereenvolgens een grijsaard, een zieke en een uitvaart. De prins, die door de voorzorgen van zijn omgeving van het bestaan van ouderdom, ziekte en dood nog steeds niet afwist, verkrijgt plotseling inzicht in het smartelijke van het mensenleven. Op een vierde tocht verschijnt hem een bedelmonnik die in innerlijke rust en zekerheid voorbijstrijdt; de bodhisattva besluit, diep onder de indruk van zijn aanblik, „het huis verlatende de onbehuishdheid te verkiezen” en naar hoger inzicht te streven. Alle pogingen hem te weerhouden blijken vergeefs. Als de bodhisattva de rechte tijd gekomen acht, verlaat hij, vanwege de bewaking, met de hulp der goden bij nacht vaderhuis en bloedverwanten en gaat een zwervend leven leiden. Zijn weg voert hem tot beroemde leermeesters, wier methoden evenwel, daar zij niet aan een zeker punt voorbijkomen, tot de vermeerdering van inzicht bij de bodhisattva niet bijdragen. Zelfs de zwaarste versterving, die hij zes jaren lang, tot lichamelijke uitputting en uittering toe ondergaat, blijkt nutteloos. Dan ziet hij ook van deze poging af. Tenslotte bereikt de bodhisattva de boom der verlichting (bodhiboom), welks schaduw noodt tot diepgaande meditatie. Mara, de boeddhistische verzoeker, belichaming van het wereldse beginsel en de zinnelijkheid, is beducht voor het verlies van zijn heerschappij, ingeval de bodhisattva de verlichting deelachtig wordt. Dus snelt hij met zijn demonenschaar naar de bodhiboom en valt de bodhisattva aan. Deze evenwel blijft onbewegelijk in zijn meditatie verzonken, zodat Mara, nadat ook zinnelijke verleidingskunsten van zijn schone dochters vruchteloos bleven, zich voor verslagen moet bekennen. De bodhisattva geeft zich met verdubbelde ijver aan zijn meditatie over en verwerft tenslotte de verlichting. Vol vreugde snellen de goden uit alle sferen toe, om de Boeddha te huldigen.

Wanhopige pogingen van Mara ten spijt om de Boeddha tot het ingaan in het volstrekte nirvana (paranirvana) te bewegen, besluit de verlichte na hiertoe door de god Brahma te zijn aangespoord, de leer te gaan uitdragen.

In het gazellenwoud te Benares predikt de Boeddha voor vijf leerlingen ten eersten male zijn leer. Vervolgens beginnen de jaren van prediking en omzwerving. Tot op zijn 80e levensjaar trekt de Boeddha predikend door Noord-Indië en werft voor zijn leer vele aanhangers, monniken en nonnen, zowel als leken van beiderlei kunne. Meermalen legt hij zijn wonderdoende gaven aan de dag, en toont hij zijn heerschappij over water en vuur, tijd en ruimte.

Op 80-jarige leeftijd wordt de Boeddha tot tweemaal toe kort op elkaar zwaar ziek. Mara verschijnt en wil hem tot onmiddellijk sterven overhalen. Doch eerst drie maanden later ziet de Boeddha de tijd gekomen. Tussen twee shalabomen nabij Kushinagara laat hij zich door zijn meestgeliefde leerling Ananda de laatste

legerstede spreiden. Bij vol bewustzijn treft hij zijn laatste beschikkingen. Met de woorden: „Vergankelijk zijn alle bestaansvormen, streeft zonder ophouden” gaat hij over tot de diepste verzonkenheid en vervolgens tot het volstreekte nirvana. Op het ogenblik van zijn lichamelijk verscheiden schokt de aarde. De aanzienlijken van Kushinagara bereiden hem een zesdaagse uitvaartsplechtigheid, en verbranden op de zevende dag het stoffelijk overschot van de Boeddha. Zijn gebeente wordt in stoepa's (reliquieënheuvels) bijgezet.

De bezoeker onzer tentoonstelling zal een gehele reeks der hierboven geschildeerde voorvallen in de reliëfs herkennen, a's b.v. de ontvingenis en geboorte van de bodhisattva, de voorzegging van de ziener Asita, de ascese van Gautama, Mara's aanval, de verlichting onder de bodhiboom en de dood van Boeddha. Verscheidene reliëfs hebben naar de inhoud betrekking op de leer- en omzwervingsjaren, die wetens de vele hieronder vallende gebeurtenissen, in de schets niet konden worden vermeld. Daar het niet mogelijk is alle reliëfs nader te beschouwen en te ontleden in het korte bestek van een catalogusoverzicht, is het zeker nuttig om hier enkele opmerkingen over de ikonografie der boeddha- en bodhisattva-uitbeeldingen toe te voegen.

De indische eretitel „boeddha”, d.i. de verlichte, komt volgens boeddhistische opvatting aan een wezen toe, dat langs bepaalde wegen tot het hoogste inzicht is gekomen. Deze eretitel werd aan prins Siddharta uit het geslacht der Shakya's gegeven, die in de teksten ook Shakyamuni, „de wereldontvliedder uit het geslacht der Shakya's”, of, naar de geslachtsnaam dezer priesterfamilie, „de zwervende asceet Gautama” wordt genoemd. Tot op het tijdstip der verlichting was de nu tot „boeddha” geworden een bodhisattva, d.i. een tot de verlichting voorbestemd wezen, een boeddha in wording. In de beeltenissen is het gemakkelijk een boeddha en een bodhisattva van elkander te onderscheiden. Het boeddha-type der skulpturen is konventioneel, de voorstelling is ten dele op de litteraire overlevering gegrond. Enkele kentekenen gaan terug op de in de schets der legende vermelde 32 kenmerken van een groot man, zoals de schedeluitwas (ushnisha) en de haarvlok tussen wenkbrauwen (urna). Het blijft de vraag of de schedeluitwas (intelligentiebeen) van de aanvang af met opzet als zodanig is voorgesteld, ofwel de antikiserende boeddhagestalte van Gandhara eenvoudig een haarwring (krobylos) verkreeg, die vervolgens als ushnisha is opgevat. In elk geval is in later tijd de verhevenheid op het hoofd van een boeddhafiguur een karakteristiek uiterlijk kenmerk. Andere veelvuldig voorkomende kentekenen treft men ingegrift in handpalmen of voetzolen aan: soms een rad (cakra, in het boeddhisme het „rad der leer”, dat de Boeddha in beweging heeft gezet), of de „drie juwelen” (triratna, een drietandachtige vorm). Het gewaad van de Boeddha is dat van een boeddhistische monnik. Het dient uit onder- en opperkleed te bestaan. Natuurlijk is het opperkleed in de uitbeelding het opvallendste kledingstuk, hoewel men zelden nalaat om het andere eronder uit te laten komen.

Van zinnebeeldige betekenis zijn de been- en handhoudingen (moedra) der boeddhagestalten. Het zijn er in hoofdzaak vier: 1. De rechterarm is opgeheven met de palm der opgerichte hand naar voren gekeerd. Deze houding is bekend als abhaya-mudra, het gebaar van toezegging der bescherming (a-bhaya = niet-vrees). 2. De dhyana-mudra, die het opgaan in diepe verzonkenheid verzinnebeeldt. Zij vereist het leggen der handen op de naar boven gewende voetzolen

der natuurlijk slechts als zittend gedachte gestalte, de ene hand op de ander, de palmen eveneens naar boven gekeerd en de vingers gestrekt. Aan deze twee vroege moedra's worden iets later nog twee andere toegevoegd: 3. het gebaar van aanraking der aarde (bhūmisparśhamudra) en 4. dat van het „in beweging brengen van het rad der leer“ (dharmacakra-pravartana-mudra).

De derde genoemde houding houdt verband met het intreden der verlichting, in welker verloop de verhevene, door Mara, de heer van het kwaad, aangevochten, de aardgodin als getuige voor zijn verdienstelijk handelen aanroept. In de uitbeelding raakt de rechterhand het aardoppervlak of ook het vlak waarop de figuur is gezeten. Het laatste gebaar verzinnebeeldt hoe Boeddha het rad der leer in beweging brengt. Hierbij worden beide handen in een bepaalde stand dicht voor de borst gehouden.

Stellig niet inheems van oorsprong is de nimbus. In de Gandharakunst is deze op slechts enkele uitzonderingen na, glad en onversierd.

Het beeld van een bodhisattva onderscheidt zich in het algemeen van dat van een boeddha door de wereldse kledij en de daarbij passende vorstelijke tooi (kroon, juwelen, halsketen en bovenarmringen); immers hij heeft het wereldse leven nog niet vaarwelgezegd. Meermalen draagt hij ook nog een talismansnoer met eraan bevestigde capsules. Een bodhisattva draagt ook de gebruikelijke oorsieraden. Er dient op gewezen dat de gapende openingen in de oorlel van ongetooide boeddhafiguren op dit vroeger dragen van zware oorversierselen teruggaan.

Boeddha- en bodhisattvafiguren in de Gandharakunst kunnen in geen geval zonder nader bestudering, steeds als personificaties van de historische Boeddha, of ingeval van een bodhisattva, als die van Siddharta Gautama worden geduid. Want de tijd van vervaardiging ligt reeds in het tijdvak der ontwikkeling van het latere mahayana-boeddhisme. Dan beschouwt men de Boeddha reeds lang als schakel in een keten van voorlopers, en dus is het consequent dat men nog het verschijnen van een toekomstige Boeddha Maitreya voorspelt. Juist deze voorstelling heeft in de Gandharakunst een beeldende uitdrukking gevonden: zien wij een bodhisattva die een flesje in de linkerhand houdt dan is eerstgenoemde als Bodhisattva Maitreya op te vatten. Nu en dan komen ook reeds voorstellingen van zulke mahayanistische „Avalokiteshvara's" voor.

De Boeddha wordt in de reliëfs vaak door zijn beschermgeest, door zijn Vajrapani („hij in wiens hand zich de donderkeil bevindt") vergezeld. Ook andere goddelijke wezens komen erin voor, als b.v. Indra en Brahma, of het paar Pancika en Hariti, dat in de eerste plaats de bescherming der kinderen tot taak heeft. Deze reeds in de tijd voorafgaande aan het boeddhisme vereerde goden schijnen ook daarna in het noordwesten nog bijzonder populair te zijn gebleven; daarom heeft het boeddhisme hen in de kring der de Boeddha dienende goden opgenomen. Behalve deze treft men nog tal van ondergeschikte goddelijke wezens in de boeddhistische skulpturen aan, zoals yaksha's en yakshini's die, in bergen, wouden en op bomen huizend, als beschermgeesten zijn op te vatten. De menselijke figuratie daarentegen wordt opgeluisterd door vorsten (veelvuldig stichters), monniken, brahmanen en leken.

Als grondstof voor Gandharaskulpturen dient gemeenlijk leisteen. In steenarme streken behielp men zich met stucwerk. De op onze tentoonstelling getoonde stuccoplastieken geven blijk van bewonderenswaardige prestaties der kunstenaars

in dit gedweeë materiaal. Meestal zijn slechts de hoofden bewaard gebleven, daar de lichamen meermalen om een leemkern zijn vervaardigd en dus vergankelijk waren. Men merkt een ruime verscheidenheid van typen op. Bij nadere beschouwing onderkent men de geremdheid ofwel de vrijere hand van hun scheppers, al naar gelang zij — bij het vervaardigen van bodhisattva-, boeddha- of godenplastieken — zich nog aan de overlevering gebonden voelden, of veeleer lieden uit hun omgeving vrij konden weergeven.

De nauwkeurige datering der Gandharaskulpturen bezorgt de vakgeleerden ook thans nog veel hoofdbreken. Niettemin zijn wij niet ver van de waarheid, indien wij de lesteenskulpturen in de tijd van de 1e tot de 4e eeuw na Chr., en de stuccoplastieken (uitzonderingen daargelaten) in die van de 4e tot 5e eeuw onderbrengen.

Gandharaskulpturen staan niet vrij in de ruimte. Hun driekwartreliëf wijst uit dat het bestanddelen van bouwwerken waren. Van welke aard waren deze gebouwen? Een oudindisch ideaal getrouw, leefden de monniken in afzondering van het wereldse gewoel — in de geborgenheid van afgelegen kloosters. Men placht voor de monnikengemeenschappen gehele complexen van bouwwerken aan te leggen: reliquischrijnen, gedenktekenen en kloostergebouwen met uitgestrekte woon- en huishoudafdelingen. Geheel het volk wedijverde in vrome stichtingen: beeldhouwen en schilderkunst traden in dienst van de godsdienst. Het boeddhistische gedenkteken bij uitnemendheid is de reliquienstoepa, welker klokvorm haar oorsprong uit de grafheuvel verraadt. Het heet, dat zulke stoepa's na Boeddha's dood zijn opgericht om zijn gebeente een waardige rustplaats te verzekeren. Later kreeg de stoepa het karakter van een religieus gedenkteken; als vrijstaand gebouwtje werd het dan het belangrijkste boeddhistische bouwwerk. In miniatuur werd de stoepa als wijgeschenk gebezigd. In het gebied van Gandhara diende ook de sokkel, waarop de stoepaklok zich verhief, voor het aanbrengen van reliëfvoorstellingen; doch ook de vergaderzalen der kloosters bleven niet zonder versiering. Talrijk zijn de ons in het gebied van Gandhara bekende boeddhistische bouwwerken en gebouwencomplexen, talrijk ook stellig de nog niet ontdekte.

De productie van Gandharaskulpturen moet zeer aanzienlijk zijn geweest. Het is dus begrijpelijk dat naast voortreffelijk werk, er ook een ruim aantal voorstellingen wordt aangetroffen waarvan de kwaliteit nauwelijks boven het gewone handwerk uitkomt. Men zij dan ook voorzichtig met het over één kam scheren van alle Gandharaskulpturen.

„Gandhara” als kunstbegrip blijft bovendien geenszins beperkt tot het aardrijkskundig gebied van dezelfde naam: boeddhistische bouwwerken met skulpturen in dezelfde stijl komen voor tot ver naar het noorden in de Swatvallei; een ander belangrijk centrum der Gandharaschool lag in het oostwaarts gelegen keteldal van Taxila, waar, voor het merendeel buiten de oude stadsaanleg, een gehele reeks van stoepa's en kloosters kon worden blootgelegd. Doch ook in het westen van het oude rijksgedebied, in Afghanistan, bevinden zich vele boeddhistische vindplaatsen, waar de gebouwen met Gandhara-beeldhouwwerken in leisteen en stucwerk waren getooid. Dus is het niet te verwonderen dat de Gandharastijl tot ver buiten het eigenlijke gebied van ontstaan haar invloed heeft doen gelden. Bepaaldelijk de boeddhistische kunst van Midden-Azië berust in stijl en compositie op indirecte wijze op die van Gandhara. Allerlei stijlelementen zijn van Midden-Azië

uit, naar de verdergelegen oostaziatische boeddhistische landen uitgezwemd. Ook in de vroege kunst van Kashmir zijn invloeden van Gandhara niet te miskennen. Nog tot in de 7e eeuw na Chr. werkten Gandhara-elementen naast noordindische stijlvormen mede aan de synthese van een nieuwe stijl, die in de terracottaplastieken van Ushkur (Beramula) en Akhnur valt op te merken. Zeer bijzonder was de verhouding van Gandhara tot de nationaal-indische kunstschool van Mathura, daar er meningsverschil bestaat over de vraag welk van beide op prioriteit aanspraak kan maken bij het tot stand komen der eerste Boeddhabeeldenissen. Beider verhouding komt neer op een geven en nemen, waarbij Mathura vooral stijlelementen der Gandharaschool heeft verwerkt, Gandhara op zijn beurt ikonografische onderdelen heeft overgenomen.

Aan de beschouwer der boeddhistische kunstwerken van Gandhara, die van deze toedracht niet afweet, doet zich een wereld voor die hem wel ten zeerste moet bevreemden. Los van de bouwwerken, en verwijderd uit de ruimten waarvoor zij eens als versiering hebben gediend, zijn de beeldhouwwerken tot geïsoleerde objecten van kunstbeschouwing geworden. Men dient echter nimmer uit het oog te verliezen dat zij eenmaal, ten dele in donkere ruimten en bij het walmende licht van flakkerende olielampen, voor de tot de eredienst vergaderde gelovigen een godsdienstige betekenis hebben bezeten, die zowel in taferelen van goede als van boze aard een sterke indruk teweegbracht.

Skulpturen van deze aard boeten zo licht aan uitwerking en levendigheid op de beschouwer in, ingeval deze zich niet thuis voelt in deze godsdienstige sfeer. Wil men tot volledig verstaan van zulke aziatische uitbeeldingen geraken, dan moet men behalve kunstgevoeligheid, tevens kennis hebben van het voorgestelde, als zowel de voorstellingskracht bezitten zich in deze wereld in te leven.

ISLAMITISCHE KUNST IN PAKISTAN

Toen de Islam op een eeuw van verbreiding kon terugzien, golden zijn wetten van de Indus in het oosten, over Noord-Afrika en Spanje, tot aan de kusten van de Atlantische Oceaan in het westen. Het perzische Sassanidenrijk en de romeinse provincies langs de oost- en zuidkust der Middellandse Zee behoorden eveneens tot zijn invloedssfeer. In deze tijd kwam ook het zuiden van het tegenwoordige West-Pakistan onder de Islam. Later verbreidde zich zijn invloed nog over de overige delen van Pakistan, zodat het land als islamitische kultuureenheid kon worden beschouwd.

In de islamitische kunst zijn arabische, syrische, byzantijnse, sassanidisch-perzische en — later — turkse, mongools-chinese en indische kunsttradities verwerkt. Haar achtergrond evenwel vormden blijvend woestijn en oase, haar ruimtegevoel drukte zich in oneindigheid uit, haar tijdgevoel werd door Gods grootheid en de snelheid van het paard bepaald. Zodoende had zich een nieuwe schat van kunstvormen ontwikkeld, waarin een gehele reeks technieken, ontleend aan voorafgegane kunststijlen, in een geheel nieuwe waardebepaling was opgenomen.

De islamitische bouwkunst heeft zich daarom aanvankelijk aan overgeleverde vormen gehouden, doch van meet af aan werden wandvlakken meermalen met sprekende geometrische patronen versierd. Voorts werd de decoratieve kunst verrijkt met spreukbanden, rijkgelede ornamentindeling en moresken. Deze geometrische, kalligrafische en bloemmotieven worden in een onuitputtelijk aantal verbindingen en variaties op voortdurend wisselende, boeiende wijze aangewend. Terwijl in deze vroege tijd de menselijke gestalte geheel uit de kunst was verbannen, werd zij later onder sassanidische invloed weliswaar opnieuw geduld, doch niet meer op plaatsen waar zij voor de openbaarheid zichtbaar was. De kunstnijverheid was in haar vormen door het gebruik bepaald, echter kwamen in de keramiek tinten en patronen voor die zelfs door het chinese aardewerk en porselein niet werden overtroffen.

In Pakistan begon het islamitische tijdperk met de verovering in 711/12 van de vallei van de Beneden-Indus door Mohammed bin Qasim. Tegen het einde der 10e eeuw lijfde sultan Mahmud van Ghazna de Pandjab bij zijn gebied in, doch eerst onder de regering van sultan Muizzuddin en van diens stadhouder Qutb-uddin Aibak, kon in 1192 na Chr. het islamitische recht in een groot deel van het indo-pakistaanse subkontinent zijn invloed doen gevoelen. Qutb-uddin Aibak heeft in 1206 na Chr. de eerste sultansdynastie van Delhi gesticht en zich aldaar metterwoon gevestigd. De ontplooiing der islamitische kunst onder plaatselijke invloeden nam een aanvang. De sultans van Khiljis en Tughlaq breidden hun

heerschappij uit tot Mathura in Zuid-Indië, doch in de 15e en 16e eeuw viel het indo-pakistaanse subkontinent in een reeks van elkander bestrijdende vorstendommen uiteen. In de latere 16e eeuw maakten de moslems zich hier onder de Moghulkeizers opnieuw van de heerschappij meester, wier rijk echter gedurende de 18e eeuw langzaam verviel. In zijn plaats trad in 1857 het britse koloniale bewind.

De vroegste overblijfselen van islamitische beschaving in Pakistan heeft men te Bhambore aangetroffen, ongeveer 40 mijlen ten noordoosten van Karachi. De eerste hier optredende moslems waren Arabieren, waarvoor de vondst van kopermunten uit de regeringstijd van de tiende Umayyadenkalief Hisham bin Abdul Mulik (724-743 na Chr.) een aanwijzing vormt. Samen met deze munten vond men een soort aardewerk, dat in Syrië gedurende de Umayyadentijd werd vervaardigd. Het is ongeglazuurd, licht van kleur en dunwandig, en de reliëfs erop vertonen koefische opschriften en geëmetriseerde bloempatronen. Geglazuurde, uit dezelfde vindlaag afkomstige keramiek toont perzische invloed. Een belangrijke plaats nemen dikwandige, groenig blauwgeglazuurde voorraadkruiken in. Gedurende latere tijden komt die perzische invloed sterker naar voren, en een groot aantal geglazuurde keramische resten, aangetroffen in de bovenste lagen, gelijkt op de perzische prototypen uit de 10e en 13e eeuw. Een verder opmerkelijk keramiektype uit jongere lagen is ongeglazuurd en kleurig (zwart, rood en roomkleurig), en vertoont geometrische motieven en afbeeldingen van vogels en dieren. Glaswaren van hoge kwaliteit illustreren de in Syrië, gedurende het vroege islamitische tijdperk gebruikelijke techniek voor het vervaardigen van glas.

Aan resten van bouwwerken zijn te Bhambore totnutoe verdedigingswerken en poorten, regeringsgebouwen en een moskee opgegraven, alle in een simpele stijl gebouwd. Algemeen werd de plaatselijk voorhanden steensoort aangewend, slechts hier en daar afgewisseld met baksteen. De in 772 na Chr. gebouwde moskee geldt als de oudste op het indo-pakistaanse subkontinent. In haar grondplan onderscheidt zij zich nauwelijks van de eerste door de moslems te Kufa en Wasit gebouwde moskeeën. De eerst later ingevoerde, op de Kaäba gerichte gebedsnis ontbreekt hier nog; de moskee te Bhambore vertoont een open, door overdekte arkaden omgeven binnenhof.

Tijdens de middeleeuwse moslemdynastieën van het subkontinent is de islamitische bouwstijl door de plaatselijke, traditionele kunstvormen sterk beïnvloed. De versmelting van islamitische en plaatselijke elementen bracht echter geen verwatering mede van de islamitische indruk die deze bouwwerken maken. De indrukwekkende mausoleeën der heiligen Bahauddin Zakarya en Shams Tabriz zijn van dit tijdperk de pronkstukken.

De Moghulkeizers, wier kulturele ideeën sterk door hun voorvaderen, de Timoeriden, en hun tijdgenoten, de Safaviden waren beïnvloed, hebben de bouwkunst in de loop der 16e en 17e eeuw nog verfijnd. Het grafmonument van Jehangir en paleizen in het „Oude Fort” te Lahore, de Bdsahi-moskee en andere monumenten uit deze tijd, zijn wel zeer opmerkelijk vanwege hun rijke in- en uitwendige decoratieve tooi, de uivormige dubbelkoepels, achthoekige paviljoenen, en hun prachtige tuinen. Het bouw materiaal, dat de Moghulkeizers bij voorkeur gebruikten, was marmer in verbinding met rode zandsteen. In de

latere Moghulperiode werd het muurwerk aanvankelijk met een mozaïek van hiertoe gesneden stenen in helder blauw, wit, geel en groen bedekt; later paste men vierhoekige, rijkgedekoreerde tegels toe, vooral in groen, meermalen echter ook in rose of marineblauw.

De oorspronkelijk perzische tegelbeschildering heeft eveneens plaatselijke elementen verwerkt; aan de noord- en westzijde van het „Oude Fort“ te Lahore treft men voortreffelijke stalen ervan aan.

Deze hofkunst der Moghulkeizers heeft echter eveneens invloed uitgeoefend op de kunst der provincies, zodat men vele voorbeelden dezer tegelbeschildering in plaatselijke toepassing aantreft te Multan en in de landstreek Sind van West-Pakistan.

De kunst der miniatuurschildering is in Pakistan door de Moghulkeizers ingevoerd, doordat Humayun de beide schilders Mir Sayyid Ali en Abd al-Samad van het hof van de perzische shah Tahmasp I wegtroegde en aan het eigen hof wist te verbinden. Onder Akbar de Grote (1556-1605) kregen de perzische schilders opdracht om enige indo-moslemse en hindoeïstische kunstenaars te onderrichten. Hieruit ontstond een nieuwe verbinding van perzische fijnheid der onderdelen en sierlijkheid der tekening, met het karakteristiek indische palet van geschaakt groen, vlammeend rood en oranje. Deze versmelting tot een gemeenschappelijke stijl op grond van overgeërfd gevoel voor bekoorlijke verteltrant en figuratie, had in de boekverluchting hoogst opmerkelijke resultaten.

In de loop der tijden nam het aantal inheemse kunstenaars aan het hof van de Moghulkeizers voortdurend toe, en meesters als Daswanth en Basavan verluchtten beroemde literaire werken als Hamza, Razm-Nana e.d. Hun allerschoonste werken evenwel ontstonden als afzonderlijke albumminiaturen. Zij beeldden portretten, het hofleven, dieren en bloemen uit, in een stijl, die naar de kern safavidisch-perzisch is, doch in de onderdelen inheems blijft van karakter. Onder keizer Jehangir kreeg de tendens voor realistische uitbeelding de overhand. De in zijn tijd bij voorkeur beoefende liefdevolle studiën van vogels, bloemen en bomen behoren tot de meest uitgelezen voorbeelden der Moghulkunst.

Met Shah Jahan, de bouwer van Taj Mahal, had deze kunst haar hoogtepunt bereikt. Het stadium van experimenteren had men achter de rug, en de schilderkunst heeft ons een beschrijving overgeleverd, harmonisch tot in het pronkende toe, van hofceremoniën zowel als gezelschapsleven en paleisintimiteit. De kunst was nobel, representatief en verrijnd, doch miste het levenskrachtige uit Akbars tijd of ook de intense belangstelling voor elk denkbaar levensaspect uit de periode van Jehangir. Onder Aurangzeb (1658-1707) deden zich in de schilderkunst geen nieuwe impulzen voor; eerst onder Farukhsiyar (1713-1718) en Muhammed Shah (1719-1748) herwon zij haar bevoorrechte plaats in het hofleven.

Het toenemend verval van het Moghulrijk veroorzaakte het wegtrekken der kunstenaars, die in toenemende mate zich bestaanszekerheid zochten te verwerven door in dienst te treden bij plaatselijke nabobs en radjah's, die intussen in de verschillende delen van het subkontinent onafhankelijke kleinere rijken hadden gesticht.

De navolging van de Moghulstijl heeft echter nog wel een eeuw standgehouden, ook al bracht zij het niet verder meer dan tot zwakke kopieën van figuren en taferelen zonder uitdrukking of juiste verhoudingen, in slappe kleurgeving. Bij de

aldus ontstane plaatselijke schilderscholen bracht die van Hyderabad, in de aanvang der 18e eeuw, onder invloed van de late schilderkunst van Dekkan wel enkele schone werken voort.

In het begin van de islamitische tijd schreef men het arabische schrift nog met het koefische alfabet. Drie verschillende stijlen waren in gebruik: een rond-kursieve, een langgerekt-staande en een rechthoekig-gebonden stijl.

Dit schrift was bij de kaliefen in zwang, en is voor de heilige koran tot op het jaar 1000, en voor andere opschriften nog tot in de 15e eeuw gebezigd. „Naskh“, een geronde en op het doen uitkomen der waterpasse elementen gerichte schriftsoort, werd kenmerkend voor de Seldsjoekentijd en is sindsdien, in onderscheidene decoratieve varianten, tot op heden in gebruik gebleven. „Nastaliq“ is een uitgesproken perzische vorm met afvallend lijnritme, herhaalde krommingen en haast volstrekt weglaten van rechte lijnen. Zij ontwikkelde zich langzamerhand op het einde der 14e eeuw en werd voornamelijk voor het weergeven van perzische werken gebruikt.

Vóór de invoering der boekdrukkunst, werd alles met de hand geschreven, waardoor de kalligrafie de bijzondere aandacht der moslems genoot en zij zich hier tot een eigen kunstvorm ontwikkelde. Als in andere delen der wereld van de Islam kwam deze kunst in Pakistan reeds dadelijk na de verovering door de moslems tot bloei, hetgeen de ontdekking van enkele inscripties te Bhambore, die op de 8e en 9e eeuw teruggaan, bevestigt.

De kalligrafie bereikte haar hoogste graad van ontwikkeling onder de bescherming der Moghulkeizers. Zelfs bij de vorming der keizerlijke prinsesjes speelde zij een rol van betekenis; keizer Aurangzeb was zelf een voortreffelijk pennevoerder, en zijn eigenhandige korankopie is algemeen bekend.

De verluchting van handschriften ontwikkelde zich tezamen met de kalligrafie in alle moslemistische landen. Aanvankelijk waren de verluchtingen in hoofdzaak in goud, met ornamenten in bruin, rood, blauw en groen. In de late 14e en het begin der 15e eeuw gaven zwarte en zwart-en-gouden randtekeningen een nieuw accent. Rose, paars, oranje en blauwgroen kwamen hier nadien nog bij.

Handschriften en met miniaturen verluchte boeken bond men algemeen in leder, terwijl de hoeken door metaalbeslag beschermd werden. Later kwam rijke goud-druk met ornamentatie op, nu en dan ook chinees beïnvloed lakwerk.

VOLKSKUNST IN PAKISTAN

Het gehele land dat de huidige staat Swat omvat, het dal der Beneden-Swatrivier in Noord-Pakistan en het gebied van Opper-Kohistan is een droomland, dat sedert de vroegste tijden groen en vruchtbaar is gebleven. Rotsen, rivieren en overvloedige regenval hebben het karakter van het land bepaald: groene dalen en met wouden overdekte bergen en heuvelen. Stro, hout en steen staan rijkelijk ter beschikking, en hebben vroegtijdig kunstenaars en handwerkslieden de grondstoffen voor hun werk geleverd. Schapenwol en ingevoerd katoengaren dienen voor de vervaardiging der gebruikelijke kledingstukken, hoofddeksels en tapijten. De welvaart en vruchtbaarheid van het land en zijn kulturele middelaarsrol — een der hoofdwegen tussen het Peshawar-Gandharagebied en China liep door het Swatgebied — hebben ertoe bijgedragen dat de „echte kunst” en de volkskunst er gelijkelijk thuis waren. De vorm van deze „Kunst” kwam in de steensculptuur, een uitloper der boeddhistische Gandharakunst, tot uitdrukking. Opgravingen hebben in de laatste jaren werk uit dit tijdperk aan het licht gebracht. Deze kunst heeft zich echter in de volkskunst niet voortgezet.

Daarentegen gaf de voortreffelijke kwaliteit en gemakkelijke bereikbaarheid van allerlei houtsoorten aanleiding tot het bouwen van huizen, en tot de vervaardiging van tal van uiterst afwisselende voorwerpen van dagelijks gebruik. Het Boven-Swatgebied en de Kalamvallei hebben uiteenlopende huizen-typen ontwikkeld, geheel in houtbouw. Houtsnijwerk van uitnemende kwaliteit vindt men aan huizen en moskeeën, in hoofdzaak aan deuren en portalen, pijlers en balken. Deze vertonen aan de belangrijkste gebouwen, b.v. de grote Kalammoskee, een snijtechniek met diepe inkervingen. Nog moet worden nagegaan of hier van chinese of andere invloeden sprake is. Uitzonderlijk fraai houtsnijwerk komt op de houten planken voor die men op de graven opricht. De motievenschat omvat zowel geometrische als plantaardige en figurale vormen.

Schapenwol wordt voornamelijk voor kledingstoffen gebruikt. Borduurwerk met plantaardige motieven komt eveneens voor. Te Mingora zijn goudsmeden werkzaam voor de vervaardiging van sieraden der vrouwen, hoewel deze kunstnijverheidstak zich eerst laat uit Peshawar heeft ingeburgerd.

Beloedsjistan

Beloedsjistan, de districten van Quetta en Kalat inbegrepen, beslaat het westelijk deel van West-Pakistan. Met zijn 131.855 km² is het een uitgestrekt land. Doch ruige, onvruchtbare, dorgeblakerde en van spleten en kloven wemelende bergen wisselen er af met verdroogde woestijnstukken en stenige vlakten. In de bergen komen hier en daar ravijnen voor die door bronnen en bevoeiingskanalen

vochtig worden gehouden. Hier bevinden zich de centra der gevestigde bevolking in enige nederzettingen van stedelijk karakter, die het sterkst zijn bootgesteld aan de schok der ontmoeting met de moderne tijd. Over de rest van het land zwerven nomadengemeenschappen, welker bestaan van de veeteelt afhankelijk is. De beide voornaamste bevolkingsgroepen in het uitgestrekte gebied zijn Beloedsjen en Pasjtoenen.

Handenarbeid is met de overige huiselijke werkzaamheden nauw verbonden, en wordt door vrouwen in haar vrije tijd verricht. Van de eerste bewerking der ruwe grondstoffen tot de definitieve afwerking, wordt alles door eenzelfde persoon gedaan. De weefsels vertonen in stof en patroon invloeden uit het naburige Iran. Het middelpunt van de zijdeweverij is het Kechdal in het district van Makran. Een reeks van door de traditie bepaalde patronen geeft aan elk product, dat hetzij uit zijde, hetzij uit een mengsel van zijde en katoen bestaat, het eigen kenmerkend cachet van zijn soort.

Zadeltassen worden over het algemeen eerst geweven en vervolgens versierd met kwasten, waarin men witte kaurischelpen verwerkt. Hierbij komen nog randborduursels uit grove zijde in verschillende kleuren, met opgenaaide smalle, langwerpige schelpen.

De beste tapijten zijn afkomstig uit het district van Jhalawar waar zij door de vrouwen der Badinzai worden vervaardigd. Las Bela daarentegen brengt tapijten van uiteenlopende kwaliteit voort. De beste tapijten hebben scheringdraden uit een mengsel van geiten- en schapenwol; hun patroon vertoont een aantal met geometrische figuren versierde strepen.

Op borduurwerk van voortreffelijke kwaliteit en zeer afwisselende vormgeving legt men zich in het district Kalat toe. Vooral zakken en mouwen der lange vrouwenonderkleden of pashk worden naar oude gewoonte zeer smaakvol van naaldwerk voorzien.

In het district van Las Bela heeft zich een opmerkelijke vorm van haakwerk ontwikkeld, als bij het borduurwerk van Kalat, allereerst voor de onderkleden der vrouwen. Dit haakwerk staat zeer fraai bij de zijden bovenkleding. De patronen wijzen zeer waarschijnlijk op invloeden uit Sind.

Bij bruiloften treft men voorbereidingen voor het versieren van het bruidsbed van het jonge paar. Hiertoe dient algemeen een roodlakense spreij met ingewerkte schelpenpatronen. Meestal bestaan deze uit vier driepasornamenten en telkens vier strepen waardoor zij worden gescheiden. Stukjes glas worden in de laken ondergrond gelegd; de rand heeft kwasten en schelpen, die men gewoonlijk in een cirkelvormige schikking opnaait. De indruk die deze spreien maken is wel bijzonder schilderachtig.

Bestikt leder van uitstekende kwaliteit verwerkt men te Kalat, Kaschi, Las Bela en Makrah in de eerste plaats tot schoeisel en dolkgordels. Met zijde geborduurd leder is bijzonder geliefd. Strakgevormde lederen flessen, z.g. kuppis, om olie in te bewaren, vervaardigt men te Bhag.

Sind

Houtbewerking en pottbakkerij, leer- en strowerk, steensculptuur en lakschilderkunst vormen de meest kenmerkende voortbrengselen der volkskunst van het Sindgebied.

De vruchtbare alluviale bodem der Beneden-Indusvallei bracht een uitstekende soort klei voort, zodat sedert de vroegste tijden een overvloed van uiteenlopende typen van aarden vaatwerk en gebruiksvoorwerpen is voortgebracht. Beschilderde keramiek gaat tot de tijd van Mohenjodaro terug, de geglazuurde volgt later, en is tot in onze tijd in zwang gebleven. Hala, Nasrpur en Sehwan zijn middelpunten voor de vervaardiging van geglazuurde wand- en vloertegels. Kruiken uit een korrelige aarde, die te Johi in het distrikt Dadu worden vervaardigd, getuigen van niet geringe kunstvaardigheid.

De steenbewerking is waarschijnlijk wel geheel uitgestorven; in de 15e eeuw en ook nog later kende zij een hoge ontwikkeling. Het mooist bewaardgebleven werk bevindt zich aan de moskeeën van Thatta en op de nabijgelegen begraafplaats van Makli. Geometrische, figurale en plantaardige voorstellingen zijn hier op treffende wijze verwerkt. De moreske, een der traditionele moslemse ornamenten, speelde bij de versiering van traliewerk aan deuren en vensters en aan de wanden van mausoleeën een even belangrijke rol als op de met reliëfs voorziene stenen. Men heeft taferelen met krijgers te paard en hun gevolg, wapenen, buitgemaakte kamelen en ander toebehoren op Beloedsjigraven in de nabijheid van Thatta aangetroffen. Deze in de 15e eeuw ontstane steenreliëfs verdienen vanwege hun uitzonderlijkheid de bijzondere aandacht.

De bosrijke streken aan de Indus hebben steeds een overvloed van hout geleverd; de bouw van ossenwagens gaat tot op de tijd van Mohenjodaro terug. Bedden en botervaten zijn in allerhande vorm verbreid. In later tijd is naast dit houtsnijwerk de lakschildering opgekomen. Kashmir, Khaipur en Hala zijn thans de hoofdgebieden waar deze kunst beoefend wordt, die zowel naar inhoud der voorstelling als naar kleurgeving in deze streken zich telkens anders zelfstandig heeft ontwikkeld.

De valleien hebben velerlei strosorten voortgebracht, die het landvolk met grote bedrevenheid tot matten, tonnen, manden en sandalen, fraaie strooien borden en aantrekkelijke waaiers verwerkt.

Het ambacht van leerlooier is hier van zeer vroege tijden af beoefend; men beschikt over een uitstekende kwaliteit van onbewerkt leer, dat de schoenmakers tot produkten verwerken en die zowel in binnen- als buitenland ten zeerste op prijs worden gesteld. Gedurende de arabische overheersing van de 8e tot de 12e eeuw waren geborduurde pantoffels uit Sind, met name voor de bazar van Bagdad, zeer gezocht. Geborduurde leren matten, geliefd tot in onze tijd, zijn eveneens het werk der schoenmakers, en gaan op vroege arabische voorbeelden terug. Ook zadels en paardetuigen zijn voorbeelden van geborduurd leerwerk in uitzonderlijk fraaie uitvoering.

Daar men in de vallei van de Beneden-Indus grote hoeveelheden katoen verbouwt, heeft zich de weverij door geheel het gebied van Sind zeer verbreid. Zij bereikte in de 17e eeuw een hoogtepunt, toen volgens berichten van europese reizigers, weefsels uit Sind tot de belangrijkste exportprodukten behoorden. Zelfs na het invoeren van buitenlandse machinale weefgetouwen in de 19e eeuw, kon zich de handweverij hier blijvend handhaven. De fraaiste stoffen uit Sind, die door rijke tinten en patronen uitmunten, zijn die welke zich aan de overgeleverde vormgeving houden.

Ook de katoendruk gaat op oude tradities terug en munt uit door verscheidenheid

van motieven. De schoonste stukken brengt het gebied van Hyderabad voort. In de streek om Tharparkar bezigt men schapenwol voor de vervaardiging van wollen onderklederen voor mannen en vrouwen. Eén soort, „loee”, bestaat enkel uit zuivere zwarte wol met geborduurde zomen. Deze stukken hebben de kwaliteit van fijn kantwerk en zijn vrij zeldzaam.

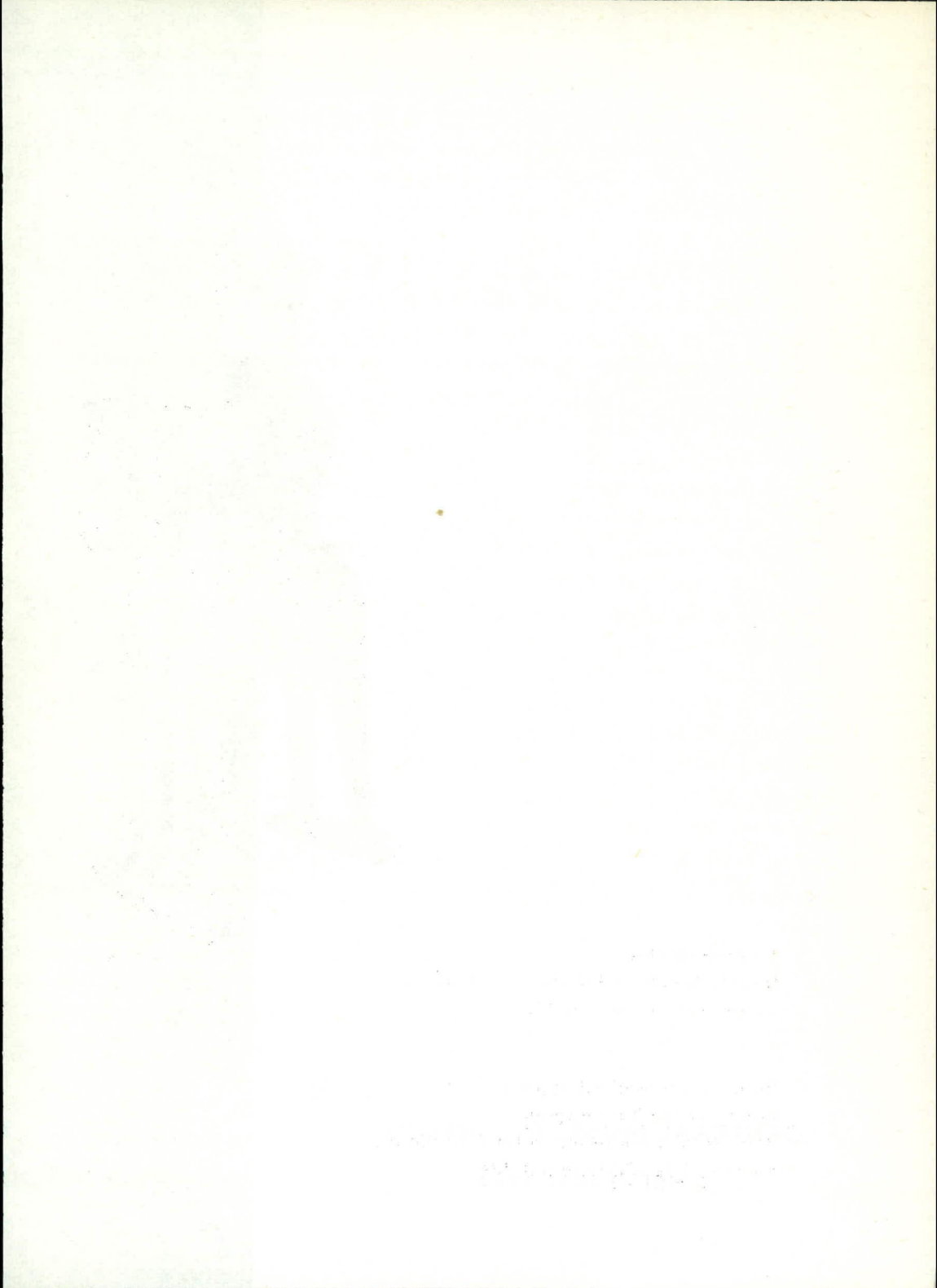
Tapijtjes bekend onder de naam „farasis” maakt men door het gehele land uit geitenhaar. Onder toevoeging van schapenwol, kemelshaar en katoengaren vervaardigt men fraaie, door prachtige tekeningen opvallende tapijten. Dit doen meest vrouwen der Beloedsjen in enkele dorpen bij Thatta, Hyderabad, Tharpakar en Sanghar.

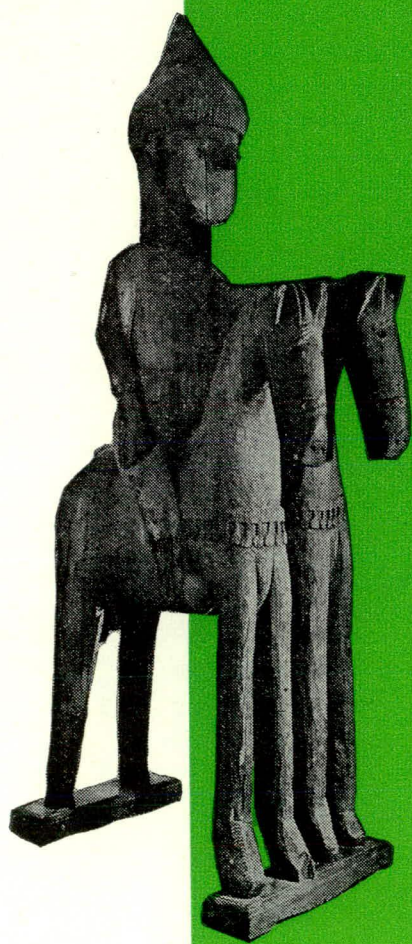
Tot de uitsluitend door vrouwen beoefende vormen van kunsthandwerk behoort de vervaardiging van „ralees” of lappedekens in bekoorlijke tinten en patronen, en van borduurwerk. Op dit gebied kunnen de vrouwen uit Sind met die van waar ook ter wereld wedijveren.

VERKLARENDE WOORDENLIJST

Bodhisattva	een toekomstige boeddha; een mensenziel rijp voor het verwerven der bodhi (verlichting) en nog slechts één enkele incarnatie in een aards lichaam verwijderd van het boedddhaschap (zie Boeddha)
Bodhisattva Maytreya	volgens de boeddhistische leer de vijfde, toekomstige boeddha in ons wereldtijdperk
Boeddha	omstreeks 560-480 voor Chr. „De Verlichte”, prins Siddharta Gautama, stichter van het boeddhisme; in het algemeen: een mensenziel die rijp is om in te gaan in het nirvana (zie aldaar), doch dit kan uitstellen om nog eenmaal in een menselijk lichaam hier op aarde te kunnen werken voor de lijdende mensheid
Brahma	als schepper der wereld met Visjnoe en Sjiva een der hoofdgodheden in het Hindoeïsme (latere betekenis)
Brahmanisme	de tweede fase in de godsdienst van de Indiërs, volgend op de Vedische Godsdienst
Gautama	zie onder Boeddha
Hariti	godin der vruchtbaarheid
Hindoeïsme	de op de Vedische Godsdienst en het Brahmanisme volgende fase in de godsdienst der Indiërs
Indra	in de oudste tijden de voornaamste godheid der Indiërs
Jainisme	kleine indische godsdienstgemeenschap, afgescheiden uit het Hindoeïsme
Mara	demon en verzoeker van Boeddha
Maya	moeder van Boeddha
Moedra	zinnebeeldige been- of handhouding van Boeddha- en godenbeelden

Nirvana	de totale vernietiging van alle hartstocht, de uitblussing, het onsterfelijke heil; de staat van oneindige vrede en gelukzaligheid waartoe ingaat wie de verlichting (bodhi) heeft bereikt
Panchika	god van de rijkdom
Paranirvana	de fysieke dood van hem, die tijdens zijn leven het Nirvana bereikt heeft
Sjiva	een der hoofdgoden van het Hindoeïsme; verwoester der wereld
Siddharta	eigenaam van prins Gautama, de latere Boeddha
Stoepa	oorspronkelijk grafheuvel; later een gebouwtje voor het opnemen van reliquieën, of als gedenkteken
Tara	personificatie der goddelijke, de mens tot het eeuwig heil opvoerende energie
Tirmoerti	goddelijke drieëenheid van het Hindoeïsme: Brahma, Visjnoe en Sjiva
Vedische Godsdienst	eerste fase, vóór Brahmanisme en Hindoeïsme in de godsdienst der Indiërs
Visjnoe	de instandhouder der wereld in de goddelijke drieëenheid van het Hindoeïsme
Yakshi	een beschermgeest, dienaar der godheid

CENTRAAL MUSEUM UTRECHT

3 MEI - 7 JULI 1963